

તુજ વીણાતણા^૧ તંતુને છેડીને,
ત્યાં મધુર ગાન ત્હાં કરે શું?!

૩

ઊગતા સૂર્યથી ડાર શણગારીને,
વાદળાં જન્ય કંઈ રંગ ધરવા,
એ મનોહર નૃતન^૨ સ્થાન તું ધારીને,
ત્યાં ગઈ પ્રેમથી મોજ કરવા?
કે રૂડી રંજનીમાં સિંધુની^૩ છાતીપર
ધ્રુવે^૪ સાંકળી રમ્ય ગુંથી,
તે નિહાળી અહ મોહ શું પામી ત્યાં,
સરો ગઈ બેઠ લેવા લગ્નથી?!

૪

ગાજતો ઉછળતો સિંધુ ગંભીર અહ
હૃદયમાં રત્ન રાખે છુપાવી,
સર્વ એ રત્ન મદવા જ તુજ મુગટમાં
શું ગઈ ત્યાંહિં તું અંપલાવી?
કે કયા ધરણીના લલિત ખૂણા વિશે
એડી સંતાઈ એકાંત સાર?—

૧. એક તંતુવાદ્ય; એ પાસે તુમશંવાળો સાત તારનો તંતુરો.

૨. નૃતમ; નવીન. ૩. સમુદ્રની. ૪. ચંદ્રે.

૨૨૯

ક્યાં ગઈ કાવ્યદેવી છુપાઈ જ તું?
ફેલે મને ફેલે મને ગુલ્લ ત્હારે!

૫

માત ગુર્જર તજી શીદ ને ક્યાં ગઈ?
ક્યાં ગઈ તાહરી મિષ્ટ માયા?
બંધ કીધો હવે પ્રેમ રે શીદ તુજ?
ક્યાં ગયા તાહરા કાવ્યજાયા?
શિથિલ? કવિતા પડી, ઊર્મિરે રગની ઉડી,
સ્વર વિશે કંપદુઃખ^૩ છે વસંતુ^૧!
અદલ દર્શન હવે દિવ્ય તુજ આપોને,
મુખ ગુર્જરનાણું કર હસંતું!

૬

૧. ઠંડી; મંદ. ૨. મોતો; તરંગ. ૩. ધૂનરીનું હુઝન.

પ્રીતિની માળા

(રેખતા)*

પ્રિયા ! શૌદ આંસુડાં ઢાળે ?
ઝીલી લઉં હું પ્રીતિ-થાળે ?
ઉકળતા મુજ હૃદયને શું
શૌતળ કરવા સિંચે છે તું ? ૧

નયન તુજ આ નીચે જોતાં
ધરાને ? જાય છે ધોતાં ;
ધરા તુજને શું ઉત્તર દે,
પડેલી કેમ તે કર દે ? ૨

ઉછળતું શોક-પૂર^૩ આગ્યું,
ઉરે અટક્યું ન અટકાવ્યું,
વહે શું ચક્ષુદારા^૪ તે ?
પ્રિયા ! શું પ્રીતિધારા એ ? ૩

* આ રેખતા ગઝલ હમીર કલ્યાણમાં પણ ગવાય છે.

૧. પૃથ્વીને. ૨. પૃથ્વી પોતેજ હેડે પડેલી (રુઢાય વિનાની) છે
તે તને શું હાય આપવાની ? ૩. શોકની રેલ. ૪. આંખને રરતે.

અળકતી ચક્ષુ આ ત્હારી
 શું ભરતી જય એ વારે !^૧
 અને શાં ખેરવે બિંદુ,
 રડે જ્યમ આકળે ધ્રુવ !^૨

૪

સુઆશ્વિન પૂર્ણિમા રાતે
 પડે છે મેઘધારા જે,
 સમુદ્રે સીપ ઝીલી તે
 ઉરે મોતી કરે પ્રીતે ; *

૫

પ્રિયા ! ત્યમ અશ્રુધારા^૩ જે
 પડે તુજ આંખથી આ તે
 ઝીલી લઈ હું હૃદય સંચુ,
 પ્રીતિ-મોતી કરું ઊંચું !^૪

૬

ગમે ત્યારે, પ્રિયા ! ગોતી
 હૃદયથી ફલાડ એ મોતી !

૧. પાણી. ૨. ચંદ્ર, (જેમ ચંદ્ર આકળ નાખી રડે છે તેમ.)
 * હિંદુઓમાં એવી કથા છે કે આસો શુદ્ધ પૂનમની રાતે જે વરસાદ
 પડે તેનાં બિંદુઓ સમુદ્રની સપાટી પર સીપ આવી ઝીલી લે છે અને
 તેનાં મોતી બનાવે છે. ૩. આંસુની ધારા. ૪. ઊંચી—ભારે કિમ્મતનું;
 અતિ આગદાર.

સદા તે પ્હેરજે કાને,
હૃદયની વાત સુણવાને !^૧

૭

પૂંડું પ્રીતિ-સ્વપ્ન છે મધુરું,
બીજું જગમાં દિસે અધુરું !
નિરંતર આ હૃદય મ્હારું
ધરાય ન જોઈ તે પ્યારું.

૮

મધુર એ સ્વપ્નના સંગે,
ધરી બહુ આય તો અંગે,
દીપે મોતી જ એ એવું,
જડે બીજું નહીં જોવું !

૯

પ્રિયા ! એ સ્વપ્નના રૂડા
મધુર કંઈ રાગ છે ઊડા,
સદા તે મોતી એ તુજને
સુણવશે ત્યાં રહી કરણે !^૨

૧૦

પ્રભાતે દય મુખે ધારી
દીપે ગુલાબ બહુ, પ્યારી !

૧. એ મોતી મ્હારા હૈયામાં બનેલું છે માટે ત્હારા કાન આગળ તે પ્હેરજે કે મ્હારા હૈયાની વાત તે કહે તે તું સાંભળે ! ૨. કાન આગળ.

વિજ્ઞાસિકા

મનોહર ને મધુર યમણી
સુહાવે કાંતિ તેહતણી ; — ૧૧

ગુલાબી ગાલપર ત્હારા
પડે ત્યમ આંસુની ધારા ;
પ્રિયા ! ગુલાબના જેવી
ખીંચી તું આ રહી કેવી ! ૧૨

પ્રિયા ! પ્રીતિ દોધી તેં તો,
પ્રિયા ! પ્રીતિ લોધી મેં તો, —
દોધી લીધી, લોધી દોધી !
પ્રીતિ-અર્થિ? સુદૃઢ કાધી ! ૧૩

પ્રીતિ છે મેઘની વૃષ્ટિ,
પ્રીતિ છે દેવની દૃષ્ટિ,
પ્રીતિ જગનું જ જીવન છે,
પ્રીતિ પરમાત્મનું તન છે ! ૧૪

પવિત્ર જ એહવી પ્રીતિ
પરસ્પર આપણે છતી ;
હવે શું વિદ્ન અટકાવે ?
ગયડતી પૃથ્વી થોભાવે ? ! ૧૫

૧. પ્રીતિના ગાંઠ.

પ્રિયા! તવ ઉર આ લે તું,
હવે શૌંદ આંસુ ઢાળે તું?
પ્રીતિ-રસની સરિતમાં? જો
તરીએ આપણે આ તો!

૧૬

કરું તુજ અશ્રુની માળા,
કરે ઝગઝગ પ્રીતિ જવાળા
રજનીદિન જોડમાં,† વ્હાલી;
સદા તે હાથ રહું ઝાલી!

૧૭

અહા! એ ફેરવું નિત્યે,
અડે નહિ વિદ્ન કો રીતે;
ખરી તુજ દિવ્ય એ ખુદી,
પ્રિયા! તું મૃજપર વૃદ્ધી! ૨

૧૮

હૃદય ઉછળે હવે મ્હારું,
અને ક્યાં તૂજ છે ન્યારું? !
મરાવે ક્યમ ન ઉછાળા,
પ્રિયા! તુજ પ્રીતિની માળા? !

૧૯

૧. નદીમાં. † એ આંસુનાં માતીની હું જપમાળ બનાવું, કારણ
તેની અંદર રાત્રિનિ પ્રીતિનું તેજ ઝગઝગ કર્યા કરે છે. ૨. ખુદી
થઇ (કારણ આવી ઉત્તમ જપમાળ તેં અને અર્પણ કીધી!)

તાપી નદીના પૂલપર

[તા. ૧૪ મી જુન ૧૯૦૨]

(સરૈયા)

સખળ પગોથી તાપી નદીને ચાંપીને ઊભો આ પૂલ,
જે દુધિયા સાપિણિ સમ નીચે લંગાઈ પડી છે અનુકૂળ!
ઊર્મિ^૧ કંઈ કંઈ ઉરમાં ઊડતી, બડબડ કરતી વહેતી જાય,
પણ શાંતિની ધોળા સાડી હમણા તો ઢાંકે છે કાય!^૨ ૧

મનુષ્યની સખળી શક્તિનો પૂત્ર અહીં આ આપે ભાસ,
એ પૂત્રની પીડે ઊભો હું આશ્ચર્ય ભેળું ઉઘાસ!
ઈશ્વરીલા સાથે અહિં કેવી માનવલીલા છે જોડાઈ!
એ મહિમાના સ્તોત્ર^૩ ઉચરવા મુજરસના^૪ તણપે છે આંહિ. ૨

જડ મતિ ને જાંખી ચક્ષુનો, ઊભો રહ્યો અહિં નવ લવ જોય,
નહિ જેની આંખોમાં, ઉરમાં, એ પ્રતિબિંબ પડેલું હોય!
તે આ નદીની લહરી જેવો જગમાં ધસડાતો અથડાય,
તેને માટે બાંધ કોંઈલી આ લીલા-પોથી દેખાય! ૩

૧. નરંગ. હહેર; વિચાર. ૨. શાંતિનો—મુલેહનો—વાવડો હંમેશા
સફેદ હોય છે. ૩. સ્તુતિના પાઠ; વખાણના સ્વર—લેખ. ૪. ગજલ

સાંઝતણી શોભાનો કેવો સહેરે તો કીધો શણુગાર,
એને જોતો હસતો પેલો સૂરજ ઉતરે પશ્ચિમદ્વાર !
ને સજ્જનની મેત્રી^૧ જેવી આ વધતી છાયાની સાથ,^૨
વિધવિધ આકૃતિ દેતો તેને,^૩ લાડ કરે છે શો રવિનાથ ! ૪

નદીજળપર ગાતો અથડાતો શીતળ થાતો વાય સમીર,^૪
ને આ પૂલપર ભેટે મુજને, ભેટે રમણી^૫ જેમ અધીર,—
પ્રેમે મુજ હૃદયે સળગાવે કેંક વિચારોકેરી જોત,
જે સંસારદુઃખોપર ઘડીભર નાખે નિજ માયાગુ ઓથ ! ૫

એ પણ ઘડીભર સ્વર્ગતણું સુખ સમીરે આજ ચખાડયું એમ,
મુજ જેવાં વર્ગો કેંક હૃદયપર એજ સમીરે દાખવતો પ્રેમ;
એવી એની મધુર લપટમાં, તો આ પૂત્ર જોભો છે શાંત,
ને એની શોભામાં રંગો પૂરે સાંઝતણું એકાંત ! ૬

૧. મિત્રાચારી. ૨. જેવી સજ્જનની મિત્રાચારી દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે તેવી આ સાંઝની છાયા (ઓજો) વધતી જાય છે તેની સાથે. ૩. સાંઝે સૂર્ય જેમ જેમ પશ્ચિમમાં ઉતરતો જાય છે તેમ તેમ ઓજો લંબાતો જાય છે, અને લંબાતો લંબાતો તે વિવિધ આકૃતિ — ઘાટ પકડે છે. ૪. પવન. ૫. પ્રિયા; Beloved.

આકાશે રમતાં વાદળ છાં જળમાં તરતાં વાદળ જોય,
એ બેની વચ્ચે રહ્યો એમાં પૂત્ર પરમ પ્રીતિગુણ^૧ પ્રોય!
એ પૂલ જેવો જુઓ આપણું વર્તમાન જીવન દે ભાસ,
ભૂત ભવિષ્યતણું જીવનની ગુણ કડી છે જેની પાસ! ૭

એહ કડીનો મર્મ સમજવા નલને^૨ જોતું ઉછળે ઉર,
ને નલનું અર્મોહાસ્ય ઉતરતું મુજ હૃદયે દરો આપે નર!
એહ પ્રકાશે મનુજજીવનનાં^૩ કેક રહસ્ય^૪ ઉકેલું આજ,
જે આ મ્હારા અદ્ય જીવનનું દોરો જશે અતિ દુર્ઘટ^૫ રાજ! ૮

એવી આકાશી શાંતિમાં પૂત્ર ઉપર પામું ઉદ્ધાસ,
જાણે ઘડો આ મુજ માટે છાં નલપરથી મોકલ્યો છે ખાસ,
જે આ સૂર્યઉપરથી થઈને સ્વર્ગતણું વેરે છે તેજ,[†]
એમાં આજ અદ્ય ઈશ્વરની પ્રગટ પિછાન કંઈ હું રહેજ! ૯

૧. પ્રીતિનો દોરો. ૨. આકાશને. ૩. માણસની જંદગીનાં—
હેયાતીનાં. ૪. ગુપ્ત ભેદ; તત્ત્વ. ૫. મુશીબતે પાર પડે એવું.

† It seemed as if the hour were one,

Sent from beyond the skies,

Which scattered from above the sun

A light of Paradise! —Shelley.

રાત્રિની સખી

(રેખતો—ચિંતામણિ છંદ)

સખી ઓ શાંતિની મ્હારી,
મધૂરી પ્રેમની પ્યારી!
અહો ચંદ્ર! રસીલી તું,
સુખે દુઃખે છબીલી તું!

૧

ઉગી તું પૂર્વથી આવે,
સુશાંતિ સાથમાં લાવે;
મોઢિ રસ કે ચખ્ખાડીને
હસે મુજ પર મુખે બીને!

૨

મને તુજ દેશની વાતો
સખી કે કે કહે આ તો;
ન પૂરો મર્મ તું આપે,
છુપાવી તું રહે આપે!

૩

૧. તું ખુદ પ્રેમની પ્યારી છે! ૨. તું ત્હારી આ આપમાં—
આરસીમાં—ત્હારો મર્મ છુપાવી રાખે છે.

મને અહિં એકલી જાણી,
 સખી આવે પ્રીતિ આણી;
 કદી વહેલી અસૂરી તું
 પધારે તોજ હું રીઝું ! ૪

ગયે તુજ પંથમાં ખટકી,
 તું કેા દિન જો પડે અટકી,^૧
 બનું હું બાવરી ભારે,
 મને સહે ન દે ત્યારે ! ૫

પછી તું વાંકો થઈ વાંકે,^૨
 ત્રિજો દિન તો મજે નાકે;
 ક્ષમા મુજ પાસ તું માગી,
 જતી ઉતાવળે ભાગી ! ૬

ફેરી તૂજ મજવામાં
 તું આવે ખેસોને ભામા !

૧. અમાસને દિને. ૨. એ તહારા વાંકને લીધે તું શરમાતી વાંકી થતી.

ધોમે હંકારતી જોતી,
સખી તે જોઈ હું મોતી!! ૭

સખી શરમાળ બહુ તું છે,
ઘડીમાં આંસુડાં નીંછે!
ભલું ધનપટ^૨ મુખે આણે,
તું મહેજે ધૂમટો તાણે! ૮

નમી નમી તું નીચે નીચે,
સખી નલ-હિંચક^૩ હિંચે!
શિતળ કર^૪ તુજ ખભે મ્હારે
વિંટાળી તું જીએ પ્યારે!

સુકોમળ તુજ કરો ભાળી,
નદી નગ^૫ ખુશ રહે મ્હાલી;
અને આ સાગરો ધાઈ,
રહો મોહી શું પ્રલાઈ! ૧૦

૧. રાતે દવ પડે છે, તેને ચંદ્રનાં આંસુ કહ્યાં છે. ૨. વાદ-
ળનું વૃગડું. ૩. આકાશના હિંદોળામાં. ૪. કિરણો અથવા હાથ.
૫. પવન.

ભટકતી ભામિની કોઈ
કહે ભમતી તને જોઈ;
વળી કો ચાતુરી સાથે
ચઢાવે દોપ તુજ માથે; ૧૧

ન જાણે મર્મ તે ત્હારો,
કરે આ વ્યર્થ ઉચ્ચારો;
સખી તું મૈન? મુખ ધારી,
હસી એપર જતી હારી! ૧૨

નાહી ઉર રીસ તું રાખે,
ભણે ભંડું ભણું ભાખે;
મુખે શીતળ અમી ત્હાં
સદા ઝરતું દિસે ખ્યાં. ૧૩

તને ભૂજાવવા માટે
ભમે બહુ તારકા^૩ વાટે;
કરે નખરાં જ તેમાં જો,
શું પેલી શુકતારા તો! ૧૪

મચક હું નહિ કદી આપું,
નહીં તુજ પ્રેમ ઉઘાપું ;
દિલે એ દેખીં દુઃખાતી,
ત્વરાથી અસ્ત થઈ જનતી !

૧૫

સખી તુજ પ્રીત છે એવી,
તું તો મુજ દિલની દેવી !
પૂરી અજ્ઞાન છું હું તો,
ઉરે અંધાર રહે સુતો !

૧૬

મને એવીજ તું જાંખે,
પ્રકાશજ પ્રેમથી નાખે ;
હૃદય પ્રસાદ મુજ પ્રીતે,
સ્મરે ઉપકાર તુજ ચિત્તે.

૧૭

પ્રિતમ તુજ સૂર્ય તો ન્યારે
ખક્ષા તુજપર બને ત્યારે,
પડું વચ્ચે હું આવીને,
કરું શાંતિ પટાવીને !

૧૮

૧. અહિં ચંદ્રગ્રહણનો ભાવ બતાવ્યો છે.

ગણીને વાંક એ મ્હારો,
કરે રવિ ક્રોધ ને ત્હારો,
મને તું આવીને તારે,
પ્રિતમને પ્રેમથી વારે !! ૧૯

સખી છે આપણી એવી
પરસ્પર પ્રીતડી કેવી !
નહીં એ મર્મ કા જાણે,
જગત જાહું બકે તાણે !! ૨૦

મુખે પ્રીતિલેખ તુજ વાંચી,^૧
રહું તુજમાં સદા રાચી ;
સખી ! પામર ચલાવી લે !
અદ્વય ચંદા ! નિભાવી લે ! ૨૧

૧. અહિં સૂર્યગ્રહણનું રહસ્ય ખતાવ્યું છે ! ૨. ચંદ્રની સપાટી-
પર જે ઘાખાં જેવાં દેખાય છે તેને માટે ખગોળશાસ્ત્રીઓએ અનેક મત
આપ્યા છે ; અહિં એને ચંદ્રના “પ્રીતિલેખ” રૂપે કહ્યાં છે !

પ્રભાતની વાદળીને

(તોટકમણિ)*

વધ, કોમળ વાદળી ! આગળ જા,
તુજ સુંદર કોમળ વસ્ત્ર ધરી,
ઉગતા રવિ પાસ ઉમંગભરી
નિધિમાતનાણું? લઈ કાગળ જા ! ૧

નિજ દ્વાર પ્રભાત ઉઘાડી દઈ
રવિની પધરામણી કેવી કરે !
નિજ આંગણમાંલિં ગુલાલ ભરે ;
વધ, જો તલિં શી સુખવાડી થઈ ! ૨

* આ હંદ અંગ્રેજી કવિ ટેનિસનના "In Memoriam" કાવ્યની રચનાને અનુસરી બનાવ્યો છે ; હંદ તો તોટક છે પણ પ્રાસાનુપ્રાસ ટેનિસનનાં ઉપસાં કાવ્ય પ્રમાણે રાખ્યા છે. આ દેશદરથી હંદની પ્રોત્તિ થણી વધેલી લાગે છે. ૧. સમુદ્રમાતાનું.

વધ, વાદળો! તું ઉડતી નભમાં,^૧
 સુસમીર-વિમાન^૨ વિશે હસતી,
 નભઘુમટમાં^૩ લહરે લસતી; ^૪
 બહુ મોહ ધરું તુજ સૌરભમાં. ^૩

સતકાર^૫ કરે મધુરો મધુરો
 રવિનો મધુરાં સહુ પક્ષો મળી;
 રવિ-તેજ-રસે^૬ જગ-ચંચુ^૭ ભળી,—
 તવ^૮ શું તુજ હર્ષજ રહે અધુરો? ^૪

નાહિ શું રવિ એ તુજ તાત, કહે? —
 રવિ, જે જગનું ખરું જીવન છે;
 રવિથી તન ને મન ને ધન છે;
 નાહિ શું રવિથી તુજ ખ્યાત રહે? ^૬ ^૫

૧. આકાશમાં. ૨. પવનનું વિમાન (balloon). ૩. Celestial Dome. ૪. લપસતી; દીપતી. ૫. સત્કાર. ૬. સૂર્યના પ્રકાશરૂપી રસમાં. ૭. જગતની ચાંચ. ૮. ત્યારે. ૯. સૂર્યથી જ વાદળની ઉત્પત્તિ અને કીર્તિ છે.

ઉગતા રવિના રસરંગ વિશે
કવિઓ નિજ પીછોજ બોળી પ્રીતે
ચિતરે જગચિત્ર વિચિત્ર રીતે;
તવ જા! દોષશે તુંજ એહ મિથે! ૬

વધતી વધતી બહુ રંગ નવા
કસખી તુજ અંગ વિશે ભર તું;
ખીલતું તુજ ઉર વધે સરતું^૨
રવિની પ્રીતનું કંઈ અંશી થવા! ૭

નભનો અહિં શ્વાસ હવે સધળે
પમરે અતિ નિર્મળતા ધરીને,
તુજ પંથ પવિત્રજ આ કરીને
તુજ ભેટ લિયે કંઈ પ્રેમબળે. ૮

૧. મસે ; ખડાને. ૨. વાદળ જેમ જેમ આગળ વધે છે તેમ તેમ વધુ પથરાતું જાય છે. વાદળનો એ ભાવ તેના ખીલતા અંતઃકરણને રવિની પ્રીતનું કંઈ અંશી થવા આગળ વધતું જણાવવામાં આવે દર્શાવ્યો છે.

ન્યમ બહાણુ વધે ઉદ્ધિનહદયે ?
 નિજ દૂધ સમા સદને પુત્રવી,
 ત્યમ તૂજ સદો નલમાં ખોલવી
 વધ આગળ તું રવિના ઉદયે ! ૯

વધ, વાદળો ! તું તહિં ન્યાર જશે,
 રવિ ત્યાર તને ગળોને તનની, ૨
 અતિ તેજમયી દિવ્ય કંચનની
 શુભ માળજ તૂજ શિરે ગુંથશે ! ૧૦

અથવા તુજ સુંદર અંચળને ૩
 કસખી મૂકશે કંઈ કેાર નવી;
 કરશે કદો અર્પણુ તાત રવિ
 મણિમાણિક્યનો શુભ હાર તને ! ૧૧

તવ હું તુજ એ સહુ સુંદરતા
 કસખી બહુ મોદ ધરું મનમાં;
 તુજ રંગ બધા મુજ આ તનમાં
 પ્રસરી કંઈ નૃત્ય નવું કરતા. ૧૨

૧. સમુદ્રની છાતીપર. ૨. પોતાના દેહની—પોતાની—પુત્રી.
 ૩. હેરાને; પાલવને. ૪. નાચ.

તુજમાં વસતો મધુ પ્રેમ દોસે :

પળમાં જળમાં શીત વૃષ્ટિ કરે,

પળમાં તિમિરે^૧ જગ-કેર ભરે,

પળમાં ગગડી લડકાવૌ દોસે !^૨

૧૩*

પણ એ સહુને છુપવે તું કદી,

કદો દૃશ્ય^૩ કરે જગ-મુખ પ્રતિ,

તુજ રંગ બધા જગકેરો ગતિ

સંચવે અહિં સાન વિશે જ વદી !

૧૪

સમજું નહિ હું ધરણીપર ભાં

સઘળું તુજ ને તુજ કિરનાળું :

તુજ ભાવ, વિલાસ, પ્રીતિઝરણું,—

વરનાય નહીં મુજથી વરત્યાં ;

૧૫

૧. અંધકારે. ૨. રીઝે. * આ કડીમાં વાદળની અને પ્રેમની સમાનતા દર્શાવી છે : પ્રેમ પળમાં શીતળ વૃષ્ટિ કરે છે, પળમાં અંધારાથી હૃદય ભરી નાખે છે, પળમાં ત્રાસ આપે છે (ગગડાટ કરે છે) કે પળમાં લડકાવે—ડરાવે છે (વીજળીના ચમકારા થાય છે)—એવા વિવિધ રંગો પ્રેમ અને વાદળ બતાવતાં રહી રીઝે છે.

૩. ખુલ્લા દેખાતા.

વરતે? તુજ તાત રવિ જ સહ,
 અથવા નિધિમાત કદી વરતે,
 અથવા તુજ દાન લઈ ફરતે
 ધરણી વરતે કરી ધ્યાન બહુ! — ૧૬

મધુરાં કંઈ સ્વપ્ન વિશે પડી હું
 નલમાં તુજને તરતી નિરખું,
 તુજને પૂજીતો મુણતો દરખું, ૩
 પણ બગીં ભંડું સહુ તે ઘડી હું. ૧૭

તદાપિ રવિ પૂર્વગૃહે નીકળી
 ઉચંક મુજ દૃષ્ટિ ઊંચે ગગને,
 તવ હે પ્રિય વાદળી! જોઉં તને
 અમણા દરખે સ્મરો વાત વળી! ૧૮

૧. કજો; પારખે. ૨. અથવા તો પૃથ્વી જે ચોપાસ તહાઈ દાન લે છે (તું તેના પર વૃષ્ટિ કરે છે તે) તે કદાપિ બહુ ધ્યાન કરીને એ બધું કરી શકે. ૩. તને કંઈ કંઈ પ્રશ્ન પૂછતો અને તેના ઉત્તર સાંભળતો હું ખુશી થાઉં છું.

તુજ સાથ મને લઈ ત્યાર હવાં
વધ આગળ તું ઝટ પૂર્વભણી;
તુજ તંબુ કરી શુભ ત્યાં, રમણી,
મુજને ઘડી એકજ દે કરવા! ૧૯

રવિ ત્યાં મુજને બહુ પ્રીતથકી
તુજ અંતર સર્વ બનાવી જશે;
તુજ ને રવિના કંઈ રંગ હશે
વધુ જો, સહુ તે સમજશે નકી!— ૨૦

† વધ, કોમળ વાદળી! જા ઝટ તું!—
રવિ પાસ અરે અહિં આવી રહ્યાં!
અહિં શાં ઝરણાં દિવ્ય^૧ જાય વહ્યાં!
અહહા! અહિં હર્ષ ભરે ઘટ^૨ શું!! ‡ ૨૧

† અત્ર વાદળી અને કવિ સૂર્ય તરફનો રસનો લેતાં દેખાય છે
૧. Divine. ૨. હૃદય; અંતઃકરણ. ‡ અહિં કવિનો સંપૂર્ણ હર્ષ—
અવર્ણનીય હર્ષ પ્રદર્શિત થાય છે, કારણ એ દિવ્ય ઝરણાં જોઈ તેની
આંખ એટલી ઝળહળી ગઈ છે કે એક શબ્દ પણ આગળ ઉચ્ચરવાની
હવે તેની શક્તિ નથી!

કવિ નર્મદનું મંદિર

(ધ્વનિત)*

વૌર નર્મદ! તું જગમાં લડી જંગ ગયો;
તુજ વીરછબી નિરખી ચખ? અથુ ભરે!
કંઈ પુષ્પ નવાં ખીલતાં તુજ પ્રેમ-કરે
સ્થળ સર્વ વિખેરો દઈ કૃતકૃત્ય થયો;

* અંગ્રેજી તથા બીજી યુરોપીય ભાષાઓમાં વપરાતા Sonnet ને અત્ર ગુજરાતીમાં ઉતારવાનો નવીન પ્રયોગ કીધો છે. એનું માપ “બ્રમરાવળી છંદ”નું છે પણ પ્રાસાનુપ્રાસ જૂદી રીતના છે તથા ચૈત્ર લીટીનો એક જ જૂમળો (એક જ કડી) છે. Sonnetનો અર્થ અને લગભગ ઉચ્ચાર પણ અરાખર બતાવતો “ધ્વનિત” શબ્દ મેં જ આ નવીન છંદના નામ માટે યોજ્યો છે. અંગ્રેજીમાં એ “સોનેટ” બહુ પ્રેમથી વંચાય છે તેમજ રચનાં પણ અધરાં ગણાય છે. અંગ્રેજી “સોનેટ”નાં માપ અને તાલ પ્રમાણે આ “ધ્વનિત”નાં માપ અને તાલ પણ અરાખર સચવાયાં છે:—“વૌર નર્મ | મદ તું | જગમાં | લડી જ | ગ ગયો |.” અંગ્રેજી Sonnetની પ્રૌઢિ આપણા આ નવીન “ધ્વનિત”માં કેવી ઉતરી છે તથા નહાનાં સંપૂર્ણ કાવ્ય રચનામાં એ છંદ કેટલો અનુકૂળ થઈ શકશે તેનું નિરાકરણ ગુર્જર વિદ્વાનોની તથા વાંચકોની મુનસીબી પર મૂકું છું.

૧. આંખ. ૨. ધાર્યું કામ કરી પરવારેલો.

તુજ પ્રેમ-ઝરો નિશદ્દિન અખંડ રહ્યો,
ભરો અંધુ-ઉરે' ભૂમિ કારણ દાઝ ખરે,
જહિં તેહ અમાસ પછી જ્યમ આભ-ઉરે
ચઢતો અમોચંદ્ર દીપે ત્યમ દીપો રહ્યો!

તુજ પુષ્પ સુવાસિત છે હૃદય નૂતન? હ્યાં,
દિનદિન નવીન સુભાવ હૃદયે જગવે;
તુજ લેખ સ્વદેશનો ભક્તિનું મંદિર છે,

જહિં દેશપ્રેમ પ્રીતથી કરવા શિખવે,
વર્ણો પ્રેમ મુરૌર્ય અન્યું વૌરજીવન જ્યાં,
શુરુ નમંદ ધન્ય ઝોભો તહિં તું વૌર છે!

હિન્દનું ઉગતું પ્રભાત

(ભેરવી—ગઝલ)

ઊંડો દેશી ઊંડો સવે, હવે નિદ્રાર્થી જાગો રે !

ઉપર શો ભવ્ય આકાશે સળ્યો તેજસ્વી વાગો રે !—ઊંડો

નથી આ કાળ સૂતાનો, ન ગૌજન ભાંગનો માનો !

કરે કિલખિલ અધે કેવા બુઓ કાળાજ કાગો ? રે!!—ઊંડો

પવન પશ્ચિમતણો જ્યાં રે તમાચો આવીને મારે,^૨

તમારે મન ગુલાલે શું મુખે દે એમ કાગો રે?!^૩—ઊંડો

પડી રહ્યો ખાટમાં પહોળા શું ફેકા છો ગરપગોળા ?!

ઊંડો! જાતે કમર કસીને, સ્વદેશે કામ લાગો રે !—ઊંડો

૧. આ પદ શ્લેષ છે: એક તો પ્રભાતનું ચિત્ર છે તથા બીજું “કાગો” એટલે યુરોપીય રાજ્યો હિન્દપર ને પાતાનો ડોળો રાખે છે તે. ૨. આ પણ શ્લેષ છે: એનો બીજો અર્થ એ છે કે હાલની પાશ્ચાત્ય પ્રજા હિન્દની પ્રજાને કાચર, આળસુ, અજાણ આદિ ને વિરોધણો લગાડી હિન્દને વખોડે છે તે. ૩. શું તમે એમ ધારો છો કે એ તમાચો માર્યો તે તમને હોળીના પ્રવા તરીકે મ્હોંડાપર ગુલાલ લગાડ્યો ?!

નથી હ્યાં બેશો હસવાનું, નથી હ્યાં પેટ કસવાનું!
તમારી નીંદમાં ભાઈ, થયો ભવ સર્વ નાગો રે! — જોડો

તમે અંધારમાં પડો આ, વિચારો સ્વપ્નમાં જડિયા!
જશે તે સ્વપ્ન-અંધારે, નહીં જો તેજ માગો રે! — જોડો

જુઓ રવિનાથ નિજ કરથી પ્રસાદી જાય દેતો શી!
તમે સૂઈ રહી ખોશો, ભલા, આલસ્ય ત્યાગો રે! — જોડો

ગરોબડી હિન્દને દ્વારે ધુસીને કાળ કર મારે,
કુદીને મારો ફાડી એ, સ્વદેશી દુઃખ ભાગો રે! — જોડો

તમે આ હિન્દના જાયા! તમે નહિ જો ધરો માયા,
ખિચારી ક્યાં જશે તો એ? થશે સુખદિન આથો રે! — જોડો

જોડો ત્યારે બનો શરા! જૂઝોને પ્રેમથી પૂરા!!
સુણાવો હિન્દને મધુરા અદલ જયકાર રાગો રે! — જોડો

સ્વર્ગીય ગાન*

(હરિગીત)

હે પુત્રો કુદરતની લક્ષી ! માતા અહો આનંદની !

હે દિવ્ય નારી દોરનારી સકળ સૃષ્ટિદેવતી !

હે વિમળ મધુરા પ્રેમકેરી હેમ સંયોગીકડી !^૧

હે ગાન ! તારી સાનની રે કોણુને બુદ્ધી જડી ? ૧

પ્રભુતા ખરી તું ધિશની ! ત્હારું રહસ્ય^૨ અગમ્ય^૩ છે !

તુજ લવ્યતા બ્રહ્માંડમાં પૂરી પ્રતાપી રમ્ય છે !

આજા ન કોઈ તુજ ઉઘાપે, તેજ એવું દૃષ્ટિમાં;

તુજ આંગળીપર નાયતું રમતું દૌસે સૌ સૃષ્ટિમાં ! ૨

* કલ્પના એવી છે કે આ સર્વ સૃષ્ટિ ગાનરૂપે રહેલી છે. તે મહા-પ્રતાપી પરમેશ્વરે પોતાની રચેલી અનંત સૃષ્ટિમાં ગાનને એવી સખળ શક્તિ આપેલી છે કે આ દૃશ્યાદૃશ્ય તારા, સૂર્ય, ચંદ્ર આદિ સર્વે એ ગાનની આજ્ઞામાં, કે લેહમાં લીન થઈ, પોતપોતાને માર્ગે નિયમિત શ્રવ્ય કરે છે; એ સર્વ સૃષ્ટિમાં ગાનનું અસ્તિત્વ છે અને કુલે બ્રહ્માંડ એને આધારે રહેલું છે. (અહિં આ કાવ્યમાં ગાનને દેવી રૂપે ગણી નારીભૂતિ લીધી છે.)

૧. જે વસ્તુને જોવાની કડી. પ્રિયાપ્રિયમમાં પાલ પ્રેમ સમાન ઉત્પન્ન કરનાર એજ ગાન છે. ૨. મર્મ; ભેદ. ૩. અકળિત.

આ ઉભય રવિ ને ચંદ્ર તો થઇ લીન ત્હારી લેહમાં,
આકાશમાં ધૂમતા ફરે છે નિત્ય નિર્ભય નેહમાં !
તુજ મોહદંડ^૧ અદૃશ્ય રહ્યો તેં મારિયો એવો અરે,
અગણિત વર્ષ થયાં હજી ફરતા નહીં અટકે ખરે ! ૩

વર્ગો આ અસંખ્ય જ તારલા ને ગ્રહ દોંપે નલમાં^૨ ફરી;
તે એકતાન બની રમે તુજ ધ્વનિ^૩ વિશે લગની ધરી !
નહિ કેા ચળે તુજથી, મુણે રજની બધી સૌ ચકચકી,
ને તૂજ હાલરડાંચકી દિવસે રોંઝી મુઝે નકી !! ૪

રજની વિશે સૌ તારલા એ દેખતાં એકાંતમાં,
તુજ શક્તિ કળવા ઉરતરંગો જાય છે નલપ્રાંતમાં !—
તુજ કાવ્યપોથીનું હશે શું પાન^૪ આ ઉધ્ધાડિયું,
જેમાં પવિત્ર જ ઝલકતું ધ્વનિ-ચિત્ર આ તુજ પાડિયું ? !^૫ ૫

૧. જાદુઈ લાકડી. ૨. આકાશમાં. ૩. અવાજ;રહસ્ય. ૪. પાનું.
૫. આ ચરણ પ્રયોગ છે: (ક) અવાજ તો કાનથી સંલગાય છતાં આ
તેજસ્વી તારાના રૂપમાં પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય એમ જાણી તેં આ ત્હારી
કાવ્યપોથીમાં તેનું પવિત્ર ઝલકતું ચિત્ર પાડ્યું ?—(ખ) ઉપર બીજી કડીમાં
“ત્હાડે” રહસ્ય અગમ્ય છે” એમ કહ્યું છે તે ત્હાડે રહસ્ય આ ત્હારા
તારાંધી મર્મ-સૂચક ચિત્રમાં જણાવવા આ આકાશની ત્હારી કાવ્ય-
પોથીનું પાનું તેં ઉધાડ્યું હશે ?

કે તૂજ મુખથી કે મધુર ધ્વનિશુંદ્ર ઝરતાં ઝડપીને,
 તેજસ્વી આ નલમાં જડ્યાં શું કામદેવે તણપીને?—
 એવા તરંગો આવીં આ મુજ હૃદયને ઉછળાવતા,
 હે ગાન ! તોપણ મર્મ તુજ ઉકેલવા નહિ ફાવતા ! ૬
 તેં કેક કવિવર જગતમાં ઉપજાવી ઉછેર્યા અરે,
 ને તેમના ઉરસ્વર્ગમાં^૧ સ્વરધાર તુજ રેડી ખરે;
 એ ધારના ઉભરાથકી ઉદ્ગાર ઝૂટી નીકળ્યા,
 જે જગતને તુજ મોહમાં ઘસડી પૂરે પંથે પળ્યા ! ૭
 એ સર્વ કવિ, રવિને લગ્નવે નવલદિન રચીં એહવો,^૨
 હે ગાન ! ઘસડાઈ ગયા તુજ તાણમાં લવના ભવો !^૩
 નહિ પાર પામ્યા કોઈ તુજ, કે પામશે નહિ કો કદી !
 બલિહારી ત્હારી એવીં ભારી, શું શકે જગ સૌ વદી ! ૮
 આ જગતમાં દુઃખશોકની નદીઓ ભરાઈ ઉભાય છે,
 તેના તરંગો આવીં આ મુજ હૃદયતટ^૪ અથડાય છે,

૧. કવિઓના દિવ્ય અંતઃકરણના સ્વર્ગમાં. ૨. સૂર્ય પોતાનો જન્મ-ક્રોધ દિવસ કરે છે તેનાથી પણ અધિક સરસ એ મહાન કવિઓએ પોતાનો એક નવોજ દિન રચીને. ૩. જે આવ્યા તે એ ત્હારા ધ્વનિની તાણમાંજ ઘસડાઈ ગયા ! કોઈ ત્હારો પાર પૂરો પામી શક્યા નહિ ! જે પામત તો તે દિનથી કવિત્વ અંધ રહેત. ૪. હૃદયના કિનારાપર.

તે વેળા તો હું ગાન! તુજ ઊંડા ધ્વનિ મુજ કાનમાં
ઉતરી હૃદયની તરંગ એ, ઉર રીઝવે તુજ તાનમાં ! ૯

છે તુજ અઘોરિક શક્તિ એવી, દામદામે વ્યાપતી,
તુજ સ્મરણવિદ્યુત^૧ માત્ર જનદુઃખનિમિત્ત તોડે કાપતી!
જનઆત્મપર તુજ શીતળ છાયા છે સદા પથરાયલી,
તો દેહબંધ રહી શકે આ આત્મ તુજ આશે ભલી !!^૨ ૧૦

રે પારણામાં ઝૂલતું આળક ન જગને જાણતું,
હસતું ગુલાબી હોઠપર દીસે અકારણ આણતું;^૩
તે આત્મ તેનો મધુર ત્હારા સ્વર સુણીને રીઝતો,
કે આશ મધુરી ભાવિકેરી^૪ તુજ કૃપાથી સિંચતો !! ૧૧

હે ગાન! તુજ ઝીણા સ્વરો જે આજ નહિ સુણિયે અમે,
તે કાંઈ વધુ દોષતા દિને સુણીશું વધુ રસથી શમે;^૫
તુજ ધ્વનિ જ અલિંથી માર્ગ અમને સ્વર્ગનો દેખાડશે.
ને ત્યાં સદાય અનંત નિજ રસરેણમાંલિં રમાડશે ! ૧૨

૧. ચાદની વીજળી. ૨. ત્હારી આશામાંજ આ આત્મા કાયાના બંધનમાં રહી શકે છે ! જે ત્હારી શીતળ છાયા અને ભવિષ્યની મીઠી આશા ન હોય તો આત્મા દેહના પિંજરમાં બહુ અકળાઈ જાય !
૩. છોકરું વારે ઘડીએ ઊંચે જોતું હસે છે તે જાણે કારણવિના હસતું લાગે છે. ૪. ભવિષ્યની. ૫. શબ્દમાં, શાંતિમાં.

આ સિંધુના ઘોંઘાટમાં કે પવનની મૃદુ ચાલમાં,
 ઉંડા અનંતાકાશમાં કે પૃથ્વીમાં, પાતાળમાં,—
 જ્યાં જોઈ ત્યાં હે ગાન ! તુજ અસ્તિત્વ તો મુજને મળે,
 સૌ જગતને તું રીઝવે તુજ સર્વવ્યાપકતા-બળે !^૧ ૧૩

હે ગાન ! હું આ જગતમાં ભૂખ્યો છું તુજ આશીર્વાદો,
 તું તો અરે છે સત્ય આસજ સર્વવ્યાપક ધરિણો !^૨
 તો તુજવિના આ સૃષ્ટિકેરી કાય ક્યમ નીભી શકે ?—
 નિશદિન મને તું કરે ઝૂલતો દિવ્ય ત્હારે દિગ્ચક્રે ! ૧૪

રે તારલા તુજ ધ્વનિ વિશે આ ધ્યાન નિજ પ્રોઈ રહ્યા,
 ને એકતાન બની સદૃ ન્યમ લીન આ તુજમાં થયા,
 હા, ત્યમ નિમગ્ન^૩ રહી જ, હે સ્વર્ગીય ગાન ! તણાઉં હું,
 તુજ મધુર ધ્વનિના સ્વપ્નમાં આ જગતથી સરો બહુ હું ! ૧૫

૧. ત્હારામાં સર્વવ્યાપકતાની જે શક્તિ છે તેનાથી. ૨. ગાનને અહિં ઇશ્વરનો આસ કહીને સર્વ સૃષ્ટિમાં એની ઉત્તમોત્તમ શક્તિ દર્શાવી છે. ૩. લીન, મરત, મથ્યેલો.

પ્રેમતરંગ

(લાવણી)

વહાલો ઓ! અંતર મુજ ઉભરાય,
ધસંતા પ્રેમતરંગો ધાય;
હૃદય નહિ રાખ્યું રહે મુજ પાસ,
સ્મરે કંઈ અન્યતણો વિલાસ;—
રજનીં તે બેઠાં નદીને તીર?
નિરખતાં^૨ વહેતાં નદીનાં નીર,
પ્રેમથી ભેટી તટને^૩ ત્યાંય
મધુરાં ચુંગન લેતાં જાય;—

અમૃતમાં લીન થઈ સ્વપ્ન મોઢાં તટ જોય,
માં મૃદુ^૪ મૃદુ પ્રેમગાનની માળ નદી ત્યાં પ્રોય!

ભભાવે ધણું મને એ માળ;
ભૂલો શું ગઈ સાડુ એ, કરે ખ્યાલ!
વહાલો ઓ! ૧

૧. કિનારે. ૨. “નિરખતાં”નો કર્તા “આપણે” અધ્યાહાર છે.
૩. કિનારાને. ૪. કોમળ.

અને વર્ણો તે રજનીને કુર
 આપણે દીઠા તારક^૧ દૂર
 કરંતા દિવ્ય રજતચમકાર,^૨—
 ભરેલા પ્રેમતણા અંગાર;^૩
 નદીની જાતીપર શા ત્યાંય
 પડીને દોંપાવતા નિજ કાય!
 અને ત્યાં તરતા દિવ્યસ્વરૂપ,
 રૂપેરી મચ્છ તરે ન્યમ કૂપ;^૪—

એ સર્વેને હૃદયમાં ઊંડા ભારી છેક,
 નદી ત્યાં વહેતી કરતી કરતી હાસ્ય રૂપેરી અનેક

મને અહુ દહે એહ અંગાર;
 રેડશે ક્યાર અમીની ધાર?

વ્હાલી ઓ! ૨

૧. તારા. ૨. રૂપેરી ચમકારા. ૩. એ રાત્રિના અંતઃકરણમાં
 આપણે જે તારા જોઈએ છીએ તે કાંઈ જ નહિ પણ તેના પ્રેમના
 અંગારા છે તે જળહળ કર્યા કરે છે! ૪. કૂવામાં.

પ્રીતિરસરેલ વિશે તક્ષીન
 બનેલાં દંપતી,^૧ ન્યમ જળમીન,^૨
 સુધા^૩ પીતાં પીતાં ન ધરાય,
 ગાન કંઈ ઊંડાં હૃદયો ગાય;—
 ચંદ્રી એ ગાનતણા પ્રિય સૂર
 ઉતારી પવનજ ઊંડા ઉર
 કરતો ફરો રજનીમોઝાર
 રૂપેરી તાર સમા રણુકાર;—

એ રણુકારા અંતરે નાર્યો રહ્યા અલિરામ,^૪
 ને સૂતા કંઈ ભાવ જગાડ્યા, છેડી તાર તમામ!^૫

ધુમાવે મુજને એ રણુકારે;
 વગાડોશ ક્યારે હૃદયસિતાર?

બહાલી ઓ! ૩

૧. સ્ત્રીપુરુષ; પ્રિયાપ્રિતમ. ૨. જેમ પાણી અને માછલાંની પ્રીતિ છે તેમ. ૩. અમૃતપાણી. ૪. મનોરંજક; આનંદજનક. ૫. એ રણુકારાએ હૃદયસિતારના તમામ તારને પોતાની મોઢક આંગળીએ છેડી મૂક્યા અને પ્રેમના જે જે ભાવ અત્યાર સૂધી સૂતેલા હતા તે સૌને જગાડ્યા!

પશ્ચિમે મળતાં દિન ને રાત
 હૃદયનલ રંગ્યું ત્યાં લલ્લીલાત,^૧
 અને રજનીઊરમાં પ્રેમાળ
 સરો ગયો દિન અણદ્રોહ તે કાળ;
 ને દ્રોહું ત્યાં નલગંગા૩૫^૨
 પ્રેમઝરણું દિનકેરું અનૂપ
 રજનીને કંઠ રજું વિંટળાઈ,*
 વેરતું તેજકુસુમ^૩ મહાધી;—

સુંદર એ સૌ કુસુમના જોયા વિધવિધ રંગ,
 એ રંગે રંગાઈ આંખે ઉરે ભરી નલગંગ!

આણી એ ઝરણાએ ઉર રેલ;
 ક્યાર રેલાતાં કરોયું ખેલ?

વહાલી ઓ! ૪

૧. પશ્ચિમે દિવસ અને રાત સાથે મળે છે ત્યારે હૃદયનલને (હૃદયરૂપી આકાશને) લાતલાતના રંગોથી રંગી દે છે. (સૂર્યાસ્ત થયા પછીનો દેખાવ છે). ૨. Milky way. * ને દિવસનું પ્રેમઝરણું નલગંગા૩૫ થઈને રાત્રિના કંઠમાં વિંટળાઈ રહેલું દ્રોહું. ૩. તેજનાં ફૂલ. નલગંગામાં જે જીણા જીણા અસંખ્ય તારા દેખાય છે તે.

રમરણમાં રહ્યો ગઈ રજની એહ,
 બહાલો! શું નહીં સાંભરે તેહ?
 બતાવ્યા મેં તે વિધવિધ રંગ,
 પ્રિયે! તેં દીકા ધરી ઉમંગ;
 દોહું મેં ત્યાં તહાઈં મુખ દીન,^૧
 અશ્રુપ્રેમે અશ્રુ તુજ લીન^૨
 દીપતી શોકમોદમાં^૩ એમ,
 પડે ચંદ્રિકા મેઘપર જેમ;^૪—

પ્રેમી અંતર આપણાં એ રંગ ધરશે ક્યાર?
 ને† પેલાં પ્રિય ગાન પવનનાં ગાશે હૃદયસિતાર?—

નહીં તો તૂટશે તેના તાર,—
 તૂટતાં પણુ કરશે રણકાર!

બહાલો ઓ! ૫

૧. રંગ, ગરીબ. ૨. આંસુના પ્રેમમાં તહારી આંખો લીન બનેલી હતી—તહારી આંખોમાં આંસુ ભરેલાં હતાં તે. ૩. શોક અને આનંદ બન્ને ભેળાયેલા હતા તેમાં. ૪. જેમ વરસાદના આપટાંપર ચાંદરાણું પડે છે તેમ. † અર્થ “ક્યારે” અધ્યાહાર છે.

ચંપેલી

(અદલ છંદ) *

જગમાં બહુ સુંદરતા સરજ,
 બહુવાર, છતાં, મનની મરજ,
 મધુરાં પુલકાં! સહુને વરજ ?
 તુજશું બનીએં થેલી,
 નિરખે^૩ નિરખે તુજનેજ અલી,
 નહિ દૃષ્ટિ દરે સ્થળ અન્ય કલી,
 તુજ મોહ સમો કંઈ મોહ નહીં,
 પુલરાણી ચમેલી !

૧

* આ નવીન છંદ એક અંગ્રેજી કાવ્યની રચનાને અનુસરી
 અત્ર પ્રજારાત્રી પિંગળમાં ઉતાર્યો છે. આ નવીન છંદનું માધુર્ય અને
 તેનો સરળ પ્રવાહ કાનને બહુ સુસ્વર અને ગાનમય લાગે છે.

૧. તજને; છોડીને. ૨. “બની” અત્ર કુદંત છે, ક્રિયાપદ નથી.
 ૩. ‘નિરખે’નો કર્તા “મરજ” છે.

કદો દેશ રહું પરદેશ કરું,
વળો હર્ષજ કે કદો શોક ધરું,
તુજ નામ ઘડી ઘડો હું સમરું
ઉરની મમતાથી;

મુજ બાળપણે તુજશું રમતો,
ભરું પીમળ? યૌવનમાં ભમતો,
ભરજો મુજ વૃદ્ધવયે શમ^૨ તો,
મુજ જીવનસાથી!

૨

બહુ વેળા અહીં તુજ પાસ રહ્યો,
મુજ મંદ વિચાર-પ્રવાહ વહ્યો,
લખ્યો તેપર ગૂઢ, સુભેદ કહ્યો
તુજ મિષ્ટ સુગંધે;

મુજ અંતર વાંચ્યો ઉમંગથકી,
સમજી ધરતું બહુ હર્ષ નકી,
ભરતું વધુ એક કહી હમકી
નિજ જ્ઞાનપ્રબંધે.

૩

નભમાં બહુ તારક^૧ છે જ જડ્યા,
 બહુ ન્યોતિપિ તેહનો પૂક પડ્યા,
 ગતિ અંતરના મરમો પકડ્યા
 કળથી નિજ યંત્રે ;

મધુરી! પણ છે મુજ તારક તું,
 અહિં ભૂપર ઉરમુધારક તું,
 બનો ન્યોતિપિ હું તુજ બદાર કહું
 મુજ કાવ્યસુમંત્રે !

૪

જવ ગ્રીષ્મ^૨ તપાવો મૈકે જગતી,^૩
 ન્યમ અંતર ધૂણો રહે ધગતી,
 વર્ગો માનવદૃષ્ટ ઉંચે ચગતી
 શીત આશ્રય કાળે,
 તવ તું ખુબ ખીલો રહી જ પ્રીતે,
 સહુ કારતો મિષ્ટ મુગંધશીતે,
 તુજ માળ ગ્રાહી અરપે સુરોતે
 અતિ સુંદર સાળે !

૫

બહુ સેવતી આંહિ ભલે જ પ્રેમે,
 વળી ગર્વથી તેમ ગુલાબ ખુલે,
 પણ તું જ સુવાસ સમીપ ભેલે
 નિજ સર્વ વગાડી;—
 તું જ રાણી ખરી સહુ પુખ્તણી,
 પ્રિય શુક્ર સમી તું જને જ ગણી,
 મુજ બાગની તું જ મુકુટમણી,
 ગુણ શું રહું ગાઈ!

બહુ વેળા અરે લલના? લટકે
 તું જ પાસ સુભાવથકી ભટકે,
 તું જને લઈને કરમાં મટકે
 નિજ કાન જ પહેરે,
 નિરખી રહું તે બહુ હર્ષ ધરી,
 લલના વધુ સુંદર કે તું હરી,
 પણ સાથ સુગંધ ગ્રહે તું ખરી,
 મધુરી તું જ છે રે!

પ્રતિ એક સમીર^૧ સમીપ તને
 મૃદુ^૨ નાયતી જોઉં વિનોદો મને,
 નખરાં સહુ એહ સમીરકને
 કરતી અતિ પ્રેમે;
 તુજ કામળ ભેટ લઈ વધતો,
 મધુરો તુજ સ્પર્શથી બનતો,
 તુજ કહેણ અધેજ પૂગાડો જતો
 તુજ નિર્મળ નેમે!^૩

૮

નયને તુજને નિરખીજ રહું,
 શયને^૪ પાણુ હું તુજનેજ ચાહું,
 ભયને ન ગાણું તુજ પંથ વાહું,—
 મુજ પ્રીતિજ એવી;
 સમતા^૫ ઉરની કદો દૂર પળે,
 ભમતા કંઈ દુઃખવિચાર ભળે,
 મમતાર્થી સમરૂં, ઝટ કે તું કળે
 દરતી ઉર કેવી!

૯

૧. પવન. ૨. કામળ. ૩. જ્યાં જ્યાં પવન જતો ત્યાં ત્યાં
 લહારો સુવાસ પ્રસરી રહેતો એટલે તું જે કહેણ તેની સાથે મોકલતી
 તે તે અધે પ્રમાણિકપણે પૂગાડી જતો. ૪. બિચાનાપર. ૫. શાંતિ.

તુજ પાસ પધારું ઘણીક ઘડી
કળવા જનજીવનકેરો કડી,
નવ તું મુજને કંઈ વાત વડી
અતિ પ્રૌઢ મુઝાડે;—

કંઈ હાસ્ય કટુ,^૧ કંઈ અશ્રુ મોહાં,[†]
કંઈ ચિત્રવિચિત્ર પ્રપંચલોટાં
જન આત્મપરે ચિતરેલ દોહાં
ન દોહાં દુગરે પાડે!‡

૧૦

પ્રતિબિંબ પડી સહુ એ મનમાં
ગૌંઢ ચિત્ર ધર્યું ઉરદર્પણમાં;
હમણાં અહિં તે પ્રતિજીવનમાં§
રૂપની સ્મૃતિ[¶] આપે;—

૧. કટુ. † કંઈક હસવામાં કેવો કટવાસ આવેલો છે, કંઈક આંસુમાં કેવો મીઠાશ સમાયેલો છે! ૨. દષ્ટિએ. ‡ માણસના આત્માપર કંઈક ચિત્રવિચિત્ર પ્રપંચલોટાં ચીતરાયલાં છે તે સૌ જોયાં કે નહિ જોયાં હોય તે બધાં મહારી દષ્ટિએ પાડે છે—દેખાડે છે. § હમણાં અહિં તે ચિત્ર પાછું સજીવન (revive) થાય છે. ૩. યાદ.

ધ્રુવશું^૧ સ્થિર પ્રેમનો દિવ્ય કળી,
કંઈ અંતર ભૂતો ગયેલ રળી,^૨
છટક્યા કંઈ તર્કતરંગ વળી
હૃદયે મુજ થાપે!

૧૧

મિય પંચકરી!^૩ મધુરી કરજે^૪
તુજશું ભૂતો^૫ શુદ્ધ^૬ ધરા^૭ કરજે,
કવિપુષ્પ બની કવિમાં ભરજે
જશ પીમળ તું તો!
તુજ ગાન કંઈ જગમાં ભટકી,
પ્રિય! આશ રહે તુજશું ભટકી,
મુજ અંતસમે દવઅશ્રુથકી^૮
રડશે નહિ શું તો!

૧૨

૧. ધ્રુવના તારા જેવી. ૨. આનંદ; મજા; ઉમંગ. ૩. પાંચ હાથવાળી. ચંપેલીના ફૂલને પાંચ પાંખડી હોય છે. ૪. પ્રેમથી (by sweet duty bound). ૫. શુભ ગુણવાળી—તહારી સુગંધ જેવી. ૬. પવિત્ર—તહારી સફેદાઈ— ઉત્કૃષ્ટતા જેવી. ૭. પૃથ્વીને; દુનિયાને. ૮. દવ—ઝાકળનાં આંસુથી.

રમ્ય રજની

(ગરબી)

કેવો કરવા નોકળી આજ, રમ્ય રૂડી રજની !
શો શોભે મુંદર સાજ ! બહાલી જો સજની !—

થનથન કરતી, પગલાં ભરતી, લટકો લેતી જાય રે ;
એનાં આ શુભ નખરાં જોવા મ્હાં મન બહુ થાય !—
રમ્ય રૂડી રજની ! ૧

કેવી આ તારકમોતીની^૨ ગુંથી ચાટલે માળ રે !
જેથી શા એના ઝગઝગતા આ અસમાની વાળ !—
રમ્ય રૂડી રજની ! ૨

ચાંદલો ખૂબ કપાળે દીપી નાખે સ્થિર પ્રકાશ રે ;
એ અમૃત મુજ આંખે પીવા ઉરમાં રાખું આશ !—
રમ્ય રૂડી રજની ! ૩

૧. રાત. ૨. તારાકી મોતીની.

શાંત સરોવરમાં સૂવાડ્યા તારા ઊંડા છેક રે,
જ્યાં રજનીની સુંદરતાનું સ્વપ્નું જોય દરેક !!—

રમ્ય રૂડી રજની ! ૪

ઝીણો ઘેરો સાગું પહેરી, નિડર જતી સૌ કામ રે;
વને વિચરતી, રહેરે ફરતી, ફરતી સ્થળો તમામ !—

રમ્ય રૂડી રજની ! ૫

ઓ રજની ! આ તારા તુજને ઉમંગથી શી જોય રે !
તું-મુઘ્યાની મધુરી લેહે જો મલકાઈ મ્હોય !!—

રમ્ય રૂડી રજની ! ૬

હું પણ તારો એક થવાને ઇચ્છું છું અહુ કિર રે;
તુજને જોથી પ્રેમે નિત્યે જોઈ રહું હું પૂર !—

રમ્ય રૂડી રજની !

સાગર ફેટે, પર્વત ઊઠે, નદી ધસે ધરી પ્રેમ રે !
એ સૌ તુજને મળવા તણપે, હું પણ આહું ન કેમ ?—

રમ્ય રૂડી રજની ! ૮

રજની ! તુજ પ્રેમે લિંગ્નઈ, અદક્ષ હું માગું એજ રે;
તુજ ઊંડાં શાંતિ-હૃદયે મુજ થજો સદાની સેજ ! !—

રમ્ય રૂડી રજની ! ૯

આકાશની વાડી

(માલિની)

અધિક ખોલો રહી શી આજ આકાશવાડી !

બહુ વિધ રજનીને પૂર્ણ શોભા પમાડી !

મનહર ખોલો કેવાં તારલાપુષ્પ^૧ દીપે !

ઝટપટ લઉં તોડી, હોય ને તે સમીપે !^૨

૧

કંઈ લઘુ^૩ ગુરુ^૪ જુઓ, પુષ્પ છાં ત્યાં પડ્યાં છે,

ચમક ચમક તેડે સર્વને આપ ન્યાં છે !

અહિં કંઈ મુજને તો પ્રેમનો લાસ થાય,

તે "મરો બહુ રહ્યો આ તારલાપુષ્પમાં !

૨

સરસ કંઈ ખોલ્યા છે છાં ગુલાબો રૂપાળા !

કહિંક કરો રહી છે ચારુ^૫ ચંપેલો ચાળા !

કહિંક ખોલો રહ્યો છે ખ્હાર તો મોગરાનો !—

વિધવિધ કંઈ એવી પુષ્પલીલા^૬ પિછાનો.

૩

૧. તારાફી પ્રલો. ૨. પાસે. ૩. ન્હાનાં. ૪. મ્હોટાં.

૫. સુંદર. ૬. પ્રલોની શોભા.

અધિક ઉર ગમે છે મૂળને વાડી આ તો,
જઈ તલિં ખૂંચ જાણે, છું વિદારે તણાતો !
અહિં નિત મુજ જહેની આવતી શું દશે કે ?
રમતી કુસુમ^૨ સાથે, ભેટ તેની થશે કે ? ૪

અરર સરસ એવો કાણુ છે દક્ષ^૩ માળી ?
(જેની) લલિત કુસુમક્યારી આ રહું હું નિલાળી ?
મગીં સહુ નિત જેનાં તારલાપુષ્પ ભારી
જાહુ વિધ કરીં ગાનો, દૃષ્ટિ હારેજ મદારી ! ૫

રમણીક શુભ આ સૌ પુષ્પ એથે રહીને,
હુંય પણ સ્તુતિ ગાવા, નિત્ય ઈચ્છું અહીને :
પરમ કુશળ માળી ! હાં મને દે તું રહેવા !
અદલ હું નિત પામું દર્શનો તૂજ લેવા ! ૬

કોકિલા

(ગરબી)*

હે અમૃતસાગર મધુકંડી કોકિલા !
 છે તુજ સ્વર તો જગનું તીર્થસ્થાન ને!
 સૂર કોડે કેવા તુજ કંકર્ષીલાતણા!
 સંગ-હૃદયને પોગળાવે તુજ ગાન ને. ૧

તું અમૃતસાગરથી તરંગો ઉછળી,
 ને ધરણીહૃદયે આવી અથડાય ને,
 તે સૂકા વનની મૃત્તિ પલટાઈને,
 લીલું કુંજગાર તુરત શું થાય ને! ૨

એ દેવી શુભ તુજમાં ક્યાંથી આવિયો ?
 મોહદંડ કોણે તુજને આપ્યો જ ને!
 ક્યાં તપે તું પામી એ વરદાન કે
 તું જ વસંતતણો બની છે અમોહિજ ને? ૩

* “ઓધવળ સંદેશો કહેને સ્થામને” — એ રાહ.

ત્હારા મધુરા કંઠથી તુજ ગાનનાં
 ટપટપ બિંદુ જેમ ટપકતાં જાય જો,
 તેમ ઉઘાડેલું આ મુખ વસંતનું
 તે ઝીલી લેતું કંઈ કંઈ છિંપાય જો! ૪

ફૂંજી ફૂંજી 'એવડ બૂમ'¹ જ પાડતો,
 વૃક્ષે વૃક્ષે તુજ સ્વર ઉડે જેમ જો,
 તીણો નાદ હૃદયમાં એ ઉતરી જઈ,
 જનચક્ષુ તુજ પૂંઠ દોડાવે તેમ જો! ૫

પડથો પોતે તો કદો દેખાતો નથી,
 તેમ અદૃશ્ય રહી તું પાડે રીડ² જો,
 તે પીંગળતી જઈ ઊડી જ હવા વિશે,
 પીંગળાવી નાખે અંતરની પીડ જો! ૬

એકલડો માંદો ઝૂરતો શય્યા³ વિશે,
 જાગે સુણીને ત્હારી તીણી હાક જો;

૧. વર્ડસ્વર્થ (Wordsworth) ની ' twofold shout '
 પરથી. ૨. ચીસ; બૂમ. ૩. બિછાનું.

અરધું દુઃખ પોંગળાવી ત્હારા સુર સહ,
વાટ જુએ ફરો સુણવા ત્હારી વાક^૧ ને ! ૭

ખીલી પુખ્ત સુવાસિત કામળતા ધરે,
તે તો સુણોને ત્હારી મધુરી વાણુ ને !
પ્રભાત જેવી તું આનંદી છે સદા,
તુંજ વસંતતણો છે પ્યારો પ્રાણુ ને ! ૮

જયજય, જયજય ! હે મધુકંઠી કાકિલા !
આ જગ તો છે કઠોરતાનો વંશ ને ;
તેમાં જય મેળવશે જે અહિં રાખશે
તુંજ વિનયી અમોવાણીનો શત-અંશ^૨ ને ! ૯

વસંતલીલામાં રમતી, હે લાડકી !
લાવે છે મુજ માટે તું કંઈ ગુંજડ ને ;
તે સુણતાં મોહક વાણી તુંજ પામીને,
અદલ બનો મ્હારો પણુ લીલો કુંજ^૪ ને ! ૧૦

૧ વાકું; વાણી. ૨. સોમો ભાગ. ૩. ગુણ-છપી-વાત.

હાલરડું

(ગીત)

બાળકડાં પોદો રે મ્હારાં બાળકડાં પોદો !

પંખીડાં સૂતાં જઈ માળે

ખાઈ હિંડોળા આંગાડળે,—

ઝૂલાનાં પારણિયાં મ્હાલે,

બાળકડાં પોદો !—

બાળકડાં પોદો રે ઝૂલાનાં બાળકડાં પોદો ! ૧

નીંદરડી આ આવી અટારી,

ગાતી ને નાયંતી સારી;—

કામળડાં નેણોને ઠારી,

બાળકડાં પોદો !—

બાળકડાં પોદો રે મીઠાં બાળકડાં પોદો ! ૨

તારલિયા રક્ષો મુજ આપુ;

ચાંદલિયાનું અમૃત - આપું,

દુખડાં લઈ રુદ્યાશું ચાંપું,

બાળકડાં પોદો !—

બાળકડાં પોદો રે મોંઘાં બાળકડાં પોદો ! ૩

પંખીડાં ઊંઠશે સહુ બ્યારે,

કલરવ^૧ કરતાં ગાશે ત્યારે

હસતાં રમતાં ઊંઠ્ઠને હાં રે—

બાળકડાં પોદો !—

બાળકડાં પોદો રે મ્હારાં બાળકડાં પોદો ! ૪

મહારૂં બચપણનું ઘર

(મોહક છંદ)*

કું બુલબુલ આવી, ઝાડે બેશી, મીઠું ગાનું ગાય,
કું મેના આવી મધુરા સ્વરમાં ઉત્તર દેતી જાય,
ને સૂરજ આપે, ઘરમાં આવી, નિત્યે નવી વધાઈ,
રે એવું મહારૂં બચપણનું ઘર હતું હસતું ભાઈ ! ૧

કું ચક્લી આવી, ચીં ચીં કરતી, શોધે નિર્ભય સ્થાન,
ને ચક્લો તેનો તરણાં લાવી માજો કરે નિદાન;
હું એ બનેને, સૂ સૂ કરતો, કુદી ઉડાડું ધાઈ,
રે એવું મહારૂં બચપણનું ઘર હતું હસતું ભાઈ ! ૨

કું ઘૂં ઘૂં ઘૂં ઘૂં કરતા કાડે, બ્રમર ભમે ચોપાસ,
ને મધમાખીઓ ઝૂલોને તો ચૂંમતી કરે વિલાસ;
એ દેખીને હું પણ ફૂલ લેવા, ઝટ દોડું હરખાઈ,
રે એવું મહારૂં બચપણનું ઘર હતું હસતું ભાઈ ! ૩

* આ નવીન છંદ એક અંગ્રેજી છંદરચના ઉપરથી ગુર્જર પિંગળમાં ઉતાર્યો છે.

કે જળકુકડીઓ તરે નદીમાં પાસે પડીને શાંત,
 ને મીઠી લહેરે પંખો નાખી, પવન કરે જ નિરાંત,
 ને કૂદી નીચે ઝાડોપરથી, ગળડે પાન ઝૂલાઈ;
 રે એવું મ્હારું બચપણનું ધર હતું હસતું ભાઈ ! ૪

અહિં ચંદા જગી અમોની ઢૂપી વરસાવે આશીષ,
 ને તારાઓ સૌ ચોકી કરતા જાગે આખી નિશ;
 એ સૌએ સાથે મળીને પૂરણ સ્વર્ગ બનાવ્યું આહિં,
 રે એવું મ્હારું બચપણનું ધર હતું હસતું ભાઈ ! ૫

અહિં પાછી ઝાડો ને ટૂંકોની લીલા પૂર જણાય,
 ને પક્ષીઓનું મધુરા કંઠે ગાનું હજી ગવાય;
 પણ તે વેળા તો એ સૌ લીલા ઓરજ દોપતી કાંઈ !
 રે એવું મ્હારું બચપણનું ધર હતું હસતું ભાઈ ! ૬

માનવ-બાળક

(ધ્વનિત)

અકાંગિત કળા હરિની નહિ કોઈ કળે !
ભર સૃષ્ટિસમુદ્ર વિશે ઘસડાઈ જતા
તરણા સમ તુચ્છ મનુષ્યનો બુદ્ધિમતા
અકળાઈ ઝિંકાઈ બની દીન^૧ ભૂમિ દળે.

જગ જ્ઞાન વિદ્યા વધતી બાહુ જાય ભલે,
પણ માનવ-બાળક તો અહિં^૨ ખાય ખતા;
લેવ્ય કુદરતપોથીતણા કંઈ અંક^૩ છતાં
પણ મૃદુ બની નિરખે, નહિ મર્મ મળે !

નિજ માનવબાળકને જગતાત દિયે
કરવા કંઈ એક હિસાબ સુધ્યાન ધરી;—
લખતો ભૂંસતો શ્રમ એકલગે જ લિયે,

પણ ભૂલો રહે, ન મળે કંઈ મેળ^૪ જરી !—
જગતાત કહે હસતો: “ અહિં આવ ફરી,
પ્રિય બાળક ! આપણ સાથ મળી કરિયે !! ” *

૧. નાચાર; રંક. ૨. આ સ્થાને; આ અકાંગિત કળા કળવામાં.
૩. આંકડા (લેખ). ૪. બુલ્લા; ભહેર. ૫. તાળો.

* હંસ્વરની સહાયતા વિના તુચ્છ મનુષ્ય કાંઈ પણ કાર્ય કરવા અશક્ત છે, અને “ મનુષ્ય પ્રયત્ન, હંસ્વર સહાય ”—એ આ “ ધ્વનિત ” નો ભાવાર્થ છે.

સલૂણી સંધ્યા*

(વસંતતિથકા)

ઉદ્યોગમાં ત્રીશ ઘડી રહીને ઉમંગે,
સૂર્યે પછી શિર મૂક્યું ઉદ્ધિઉછંગે;^૧
વિશ્રામ માટ પછી આંખ મોંચી દહીને,
નિશ્ચિત તે શયનમાંહિ^૨ સૂતો ચઢીને. ૧

ઉદ્યોગી સજ્જન સદૃ પરવાર પામ્યા,
છટી વિરામ મળતાં મુખ રંગ બદલ્યા;
પ્રેમે કરે ગમત સર્વ ફરી ફરીને,
ને શાંતિ શાંતિ સદુ હામ રહે ફરીને. ૨

એવે સમેજ શણુગાર સજી સુરીતે,
કેા આવી સુંદરી અલૌકિક પ્રેમ-ચિત્તે;
તે દિવ્ય કાંતિ નિરખી બહુ મોહ પામી,
અંગનદને સદુ રહ્યા નિજ શીપ નામી. ૩

* સાંજ—સૂર્યાસ્ત થયા પછીનો વખત, દિવસ અને રાત્રિને બેઠ-
નાર. એને અહિં “ અલૌકિક સુંદરી ” લેખે કહ્યી છે. ૧. સમુ-
દ્રના ખોળામાં. ૨. બિજાનામાં.

આંહો દીપે સરસ કંકુતણો કપાળે,^૧
 ઝીણી જ શ્વેત હિર સાડોનો સોડ વાળે;
 મીઠી સુગંધ પસરાવતો તે જમાવી,
 સૌ ઠાઠમાઠ સજીને હમકંતી આવી ! ૪

ધર્મિજીત સૂર્યપતિને^૨ મળવા ઉમંગે,
 સૌ હાવલાવ કરતી વિધવિધ રંગે,
 તે સુંદરી ઉદ્ધિને તટ^૩ આવી બબી,
 દેખી પરંતુ સહુ ભાં વિપરીત, દૂબી. ૫

દીડો નહીં ઉરપતિ રવિને અહીં તો,
 તે ગાલરી બની જુએ જ અહીં તહીં તો;—
 દીડો રવિ દૂર સૂતો ઉદ્ધિઉજંગે,
 ને રોમ રોમ પ્રસર્યો અતિ શોક અંગે. ૬

એ શોકમાં પલક આવતો ગ્લાનિ^૪ મુખે,
 કે ક્રોધ ઉર ચઢતો પગમાંય દુઃખે;^૫

૧. આકાશમાં સાંજે જે લાલ દેખાવ થાય છે તે. ૨. સૂર્ય, જેને પોતાના હૃદયમાં પોતાનો પ્રિયતમ માની લીધો છે તેને. ૩. સમુદ્રકાંઠે. ૪. શીકાસ. ૫. આ જે ચરણમાં સાંજે આકાશમાં જે રંગો અદલાય છે—ઘડીમાં સફેદ તથા ઘડીમાં લાલ થાય છે—તેના લાવ વર્ણવ્યા છે.

થોડીક વાર મુખ મૌન^૧ ધરી ઊભી તે,
ખોલી પછી મુખ કહે રવિને દુઃખી તે:—૭

“ રે પ્રાણપ્રિય મુજ ઓ ઉરકરો આશા !
છો જ્ઞાનો, શું નહિ કળી મુજ ગૂઢ લાપા ?
પ્રેમીતણો વિમળ પ્રેમ નહીં કળાયો,
રે રે વૃથા હૃદયમાં તમ પ્રેમ આલ્યો ! ૮

“હું સુંદરી સજ્જ આવી વધાવવાને,
થોભ્યા ન આપ કર્ણો એ, ધરો અન્ય ધ્યાને;^૨
થોંધાટી આ ઉદ્ધિમાં તમ પ્યાર વાળ્યો,
એ પ્યાર ના પણ અરે નહીં ખાર લાગ્યો ! ૯

“ આવી હું તો મધુર ગાન કરતી પ્રેમે,
તે હર્ષગાન ટળીને થયું શોકનેમે ;
ધૂ ધૂ ધુ ધૂ ધૂડ સમાજ કઠોર ગાને,^૩
મોહી પડ્યા ઝટ સુણી અરસિક કાને ! ૧૦

૧. મૂનું; અખોલું. ૨. મનમાં ખીજતું ધ્યાન ધરીને.
૩. સમુદ્ર જે આખો વખત ધવડ જેવો ધૂ ધૂ ધૂ ધૂ કર્યા કરે છે તેના
કઠોર ગાનથી.

“રે રે નહીં મુજ કોંધી દરકાર કાંઈ!
છો આપને મન ગમ્યું કર્યું તેજ આહી.
ભાગ્યે નહીંજ મુજને કાંઈ દીધો ચારી,
રે ધિક્ક ધિક્ક જીવવું મુજ દુઃખકારી!!” ૧૧

એ જોતતાં ઉર પહો અતિ છેદ કીડો,
પ્રેમે આહીં ભજવિયો બહુ રંગ ફૂડો;
પામી નિરાશીં નહીં આખર પ્રેમભજો,
ને ક્રોધ શોકમહિં તે ઉરશન્ય ભાજો. ૧૨

એ દિવ્ય સુંદરીતણી ઉરશાંતિ કાળે,
સંધ્યા કરી વિનવતા બહુ ભકત દાઝે;^૧
તત્રાપિ કાંઈ નહિ તે ધરતીજ દેયે,
રે પ્રેમની અગનને અતિરૂપર થે એ! ૧૩

“સંધ્યા સહુણી” બની એલવી પ્રેમ જોયો,
રે એમ પ્રેમરણમાં સહુ રંગ ખોયો;
તે જાંખી જાંખી પડતી પળવાર જીભી,
ને અંધકારનિધિમાં^૩ ગઈ છેક રૂખી.^૪ ૧૪

૧. આ વેળા ક્ષેા કે સંધ્યાસ્તુતિ કરે છે તે એ દિવ્ય સુંદરી (સંધ્યા—સાંજ) ના હૃદયની શાંતિ માટે જ. ૨. ભોગ. ૩. અંધારા સમુદ્રમાં. ૪. (અતિ વિશેષ જાંખું જાંખું થતું અંધારું થઈ રાત્રિ પડે છે.)

પ્રભાતનું ગાન

(રાગ પ્રભાત)

જનગો રે આગકડાં મ્હારાં ! હું આવી રમતી,
હું આવી રમતી આ કેવી આકાશે ભમતી !—ગત ૧

રાત અધી આ તમને મોહે જૂઠાં રે લાડ્યાં,
કાળો કર મુખપર ફેરવીને તિમિરે સૂવાડ્યાં !—ગત ૨

પણ તમને ખોળાંતી હું આ ધસમસતી આવી,
ને તમ કાળે હોરે મોડી આ હૃદયભરી લાવી !—ગત ૩

એ હોરે પ્રિય આંખ ઉઘાડી હ્યો એની ખોટા,
ઉરમાં ઝટ ઉત્સાહ ભરો, મેં રાખી છે રોકા !—ગત ૪

તિમિરે તમ રક્ષા કાળે મેં તારલડા^૧ રાખ્યા,
મુજ આગકડાંએ સૂતાં તે હસી હસી ઝાંખ્યા !—ગત ૫

અમકંતા થાક્યા તે સૌને નીંદ હવે લેવા,
મુજ શ્વેત^૨ જ અંચળ^૩ ઓઢાવી પોઢાવ્યા કેવા !—ગત ૬

૧. તારાઓ. ૨. સફેદ. ૩. વસ્ત્ર; લગાડું.

ભુઓ ગુલાબી પાલવ મ્હારો કેવો આ શોભે !
એ દેખીને ધરણીકેં દિલકું બહુ લોભે.—જા૦ ૭

રંગભર્યા તેજસ્વી કર મુજ ચોપાસે કરતા,
સૂતેલી કુદરતને લાડી તો જગૃત કરતા;—જા૦ ૮

પ્રેમી કમળને ખીલવ્યાં કેવાં ભેટીને લાવે !
એ કામળતા ને એ પ્રેમજ તમ કાળે લાવે.—જા૦ ૯

નલચારી^૧ વાદળ-પંખેરાં ભેટીને ખસતાં,
ખસતાં ખસતાં નિજ અંગે મુજ રંગ પૂરે લસતાં;—જા૦ ૧૦

સ્નેહે ને ઉત્સાહે મુજને જોઈ રહે થેલાં !
એ રંગે રંગાવા, બહાલાં, જગો રે બહેલાં!—જા૦ ૧૧

મૂજ પરોક્ષે^૨ નલમાં ફરતો ચાંદલિયો મ્હારો,
શીતળ શ્વાસે શીતળ કરતો જગને ખર્નો પ્યારો;—જા૦ ૧૨

ચાંદીની થાળી લઈ ફરતો સુધા^૩ વરસાવી,
ને સુંદર રૂપેરી ચાંદર નિશને^૪ ઓઢાવી!—જા૦ ૧૩

૧. આકાશમાં પ્રવાવાળાં. ૨. ગેરહાજરીમાં. ૩. અમૃત.
૪. રાત્રિને.

થઈ કનકવા જેવો તે તો મુજ ઉર સંતાયો,
વડીલ બંધુ રવિને જોઈ, વ્હાલો શરમાયો!—જાં ૧૪

વનવગડામાં પંખેરાં મુજ સૂતાં ન્હાનકડાં,
કામળ સૂર કલ્લોલ કરી કરો નિશે લાડકડાં;—જાં ૧૫

તે સૌને મેં ચુંબન કરોને ઊઠાડ્યાં હાવે,
તે તમને બાળકડાં! સાથે ગાવા બોલાવે!—જાં ૧૬

ફૂલે ફૂલે ચલકંતાં મેં મોતીડાં^૧ વેયાં,
રમતી લમતી લહેરે આવી લાડે ખંખેયાં;—જાં ૧૭

એ મોતીડાંકે પાણી આવો જોવાને!
રવિકરહંસ પછી તૂટી પડી એ ખાશે સઘળાંને.—જાં ૧૮

ઊંચા પેલા પર્વત કેવા મેં રંચ્યા વ્હાલે!
તે નિજ ઉરથી અમૃતધારા^૨ કાઢીને મ્હાલે.—જાં ૧૯

ને કંઈ મધુરા રાગો ગાતા લીન બન્યા મુજમાં;
એ રાગો સુણવાને, વ્હાલાં, ઊઠો ઝટપટમાં!—જાં ૨૦

૧. ઝાકળરૂપી મોતીડાં. ૨. નદીરૂપી અમૃતધારા.

નગો રે બાળકડાં મુજ ! એ રંગ સહ ખોશો,
આ મ્હારો શણગાર રૂપાળો પછી ક્યાંથી જોશો ?-ગા. ૨૧

રવિ મ્હારો ઊંચે ચઢીને પછી ઘણો ઘણો તપશે,
ને દોડી દોડી આ મ્હારા રંગ બધા સુંદરો.-ગા. ૨૨

કામળ મ્હારું હૃદય એ નહિ જોઈ શકે કાંઈ,
ને તેની પાછળ મુજ માંડવ જઈશ હું સંતાઈ.-ગા. ૨૩

તો વહાલાં ! ગિડો રે ઝટપટ, ઉછળે ઉર મ્હારું ;
મુજ સુંદર રંગે રંગીને, આંખલડી દારું.-ગા. ૨૪

ધધિરને નમિયે આપણુ, છે તેની જ જગ-ક્યારી ;
નગો રે વહાલાં મુજ વહેલાં ! દહાવો દ્યો ભારી !-ગા. ૨૫

તિમિર ત્હારું નહીં તોય ટળિયું !

(પ્રભાતિયું)

આગસું છવડા ! ઊઠ આગસ તજ,
 ખાટલે ડટલી વાર કાલો ?
 શું હજી મંદ તેં વહાલોં શય્યા કરી,
 મંદ જડ વસ્તુપર ખૂંચ મોલો ?
 અહુજ આગોટતો એમથી તેમ તું,
 દીમડું ઢાળથી જેમ ટળિયું !
 તિમિર આ પૃથ્વીનું તેજથી તો ટળ્યું,
 તિમિર ત્હારું નહીં તોય ટળિયું !*

૧

સૂર્યનાં ફિરણો માર્ગે કાપી ધણો,
 દૂત જેવાંજ ચોપાસ દોડે ;

* સૂર્યના તેજથી પૃથ્વીનો અંધકાર તો નીકળી ગયો, પણ તું હજી સૂતેલો હોવાથી ત્હારો અંધકાર ટળ્યો નથી !

દેશ દેશે ફરી, પત્ર દીધાં ફરી :

છેક આ ખાટનો કાટ છોડે !

લાનુનો લાસ તો લાળિયો ભૂમિમાં,

બ્રમણને સેજ તુજ લાન લળિયું,

તિમિર આ પૃથ્વીનું તેજથી તો ટળ્યું,

તિમિર ત્હાં નહીં તોય ટળિયું ! ૨

ખાટ વ્હાલો કર્યો, કાટ નહિ ઉર ધર્યો,

સૃષ્ટિનો ઠાઠ ખોયો સમૂળો ;

આંખ છે તે છતાં અંધ થઈ ગઈ અરે,

પગ છતાં તું થયો છેજ લૂલો !

મોજ ખોઈ ઘણી સૃષ્ટિ સૌંદર્યની,

તેજ સાથે નહીં તેજ મળિયું ! †

તિમિર આ પૃથ્વીનું તેજથી તો ટળ્યું,

તિમિર ત્હાં નહીં તોય ટળિયું ! ૩

† સૂર્યના તેજની સાથે આંખનું તેજ નહિ મળ્યું, એ ઉપરાંત
બીજા પણ વ્યંગ્યાર્થ છે.

ત્રાગીં મીઠી અતિ શીતળતા સેજની,
 ઇશીલીલા ન લાગી સલૂણીઃ
 સૂર ન્હાસી ગયા, કાન ખેરા થયા,
 શીતળ વાયુનોં નહિ શીખ મૂણી;
 વૃક્ષનાં પાન તો હાલતાં મ્હાલતાં,
 તું કૂડાએ ન એ ગુલ કળિયું!
 તિમિર આ પૃથ્વીનું તેજથી તો ટળ્યું,
 તિમિર ત્હાં નહીં તોય ટળિયું! ૪

ખાઈ ખાટે પડ્યો, રાતનાં નહિ રહ્યો,
 નકટ સૂતો ધરી ઝંધ નેણે;
 નીંદ આવી ગઈ રહેજ સંભારતાં,
 વારતાં નહિ વળ્યો વિમળ વેણે;
 દોર સમ ધોરતો રાત સહુ બેરથી,
 દિનતણા શોરથી વ્રત^૧ ન વળિયું!
 તિમિર આ પૃથ્વીનું તેજથી તો ટળ્યું,
 તિમિર ત્હાં નહીં તોય ટળિયું! ૫

ફૂકડા વાસિયા ફૂકડે ફૂકથી,
 કાડથી “એક રે તું!” કરે છે,
 જગતના કાનમાં સૂણવી તાનમાં,
 ધ્યાન ધરણીધરે તો ધરે છે!
 ઊઠ રે આળસુ! ક્યમ ન સમજે કશું,
 છેક કડુ એમ લાગ્યું શું ગણિયું? ‡
 તિમિર આ પૃથ્વીનું તેજથી તો ટળ્યું,
 તિમિર ત્હાડે નહીં તોય ટળિયું! ૬

પૃથ્વીની દાયડી અંધ રાતે પડી,
 ઢાંકણું ઉઘડ્યું છે પ્રભાતે;
 અંગના અંગ ને જંગના? રંગ તો,
 ભગ્ય કેવા દોસે ભાતભાતે!
 દાયડી તાહરી આંખની તો હજી
 અંધકારે નહીં પામીં તળિયું,^૨
 તિમિર આ પૃથ્વીનું તેજથી તો ટળ્યું,
 તિમિર ત્હાડે નહીં તોય ટળિયું! ૭

‡ જે મધુર તે તને એમ કહ્યું શું લાગ્યું? ૧. આ સંસાર-
 રૂપી જંગના. ૨. એ અધા રંગોનો ભેદ.

સરસ દેખાવ આ કુદરતી શોભતા,
 લોભતા નેણુને હીક હારે ;
 ભટ્ટ દિનભાગ્યના ! આ સમે ઊંઘમાં
 વાત હાલી વિશેષે વિચારે ;
 ભાગ્યો પોકળ વૃથા ચિત્ર સ્વપ્ને રીંઝે,
 પ્રગટ જગચિત્ર ચિત્તે ન લાગિયું !
 તિમિર આ પૃથ્વીનું તેજથી તો ટળ્યું,
 તિમિર ત્હાં નહીં તોય ટળિયું ! ૮

ઊંઘતાં પુણ્ય તું ઊંઘમાં સંઘતો,
 રે અલ્યા સઘ તું જગો જોને !
 આ જગતવાડોનાં પુણ્ય કેવાં ખોલી,
 હસો રહ્યાં તેજ તું જોઈ મ્હોને!
 મૂર્ખ અરસિક ખરી તૂજ છે આંખડી,
 પાંખડી બંધ રાખ્યે શું ફળિયું ?
 તિમિર આ પૃથ્વીનું તેજથી તો ટળ્યું,
 તિમિર ત્હાં નહીં તોય ટળિયું ! ૯

થાય આકાશમાં નવનવા રંગ તે
 જગતની જાયનો લાસ આપે;
 આ સમે જીઈને, તીવ્ર ઉરઆંખથી
 પેખતાં એ સહ લેદ માપે!
 કથી કથી કેટલું કહું તને જીવડા?
 જીંડ! લે પ્રભુતણું નામ પ્યાઈ!
 લલિત લીલા અદલ ધરિની નિરખોને,
 ટાળ રે ટાળ તું તિમિર ત્હાઈ! ૧૦

સરિતા કિનારે

(વસંતતિલકા)

અંધાર આવી વિંટળાઈ ગયું ભૂમિને,
ને ભૂમિએ ઝટ સ્વીકાર કૌંઘો ચૂમીને !
કેં ભેદ એ ગૂંઢ પરસ્પર તો કહે છે,
ત્યાં શાંતિનું રૂપ ધરી સરિતા^૧ વહે છે. ૧

એ ભેદ કાંઈ ઉકલાવતો તેજદ્વારા,
સામી ઊંભી નિરખતી રહ્યો શુકતારા;
અંધાર સાથ સરિતાજળ ભેદો ઊંડું,
ત્યાંથી^૨ હસતો કંઈ મેળવો તરવ ગૂંઢું! ૨

એને નિહાળતો ઊંભી ડૂબ્યો કેં વિચારે
કા એકલી રમણી હ્યાં સરિતાકિનારે;
ધારી લોંબી મનથડી સખો શુકતારા,^૩
ખણે કળે કુશળ^૪ એ નિજ સ્નેહધારા!^૫ ૩

૧. નદી. ૨. નદીના પાણીમાં શુકતારાનું પ્રતિબિંબ પડેલું હતું.
૩. તે સુંદરીએ પોતાના મનથી શુકતારાને પોતાની સખી ધારી.
૪. કુશળ એટલા માટે કે એ શુકતારાએ અંધાર અને ભૂમિનો
૫. કળ્યો હતો. ૫. પોતાના હૃયામાં પ્રેમની જે ધારા છે તેને
૧ એ શુકતારા સમજી લે એમ વિચાર્યું.

જેતી નહીં શમ^૧ ધરી સરિતા જ વહેતી,
 જેતી નહીં તટની^૨ તે મૃદુ^૩ ભેટ લેતી
 કેં ઉછળી હૃદયથી પૂંટતા તરંગ
 ભેટે કુદી કુદીં ઉંચે સખીં શુકસંગ !

ના સ્મૃતી લહરોનું ધોમું ગાન કાંઈ,
 ના સ્મૃતી બગડતાં તમરાં છૂપાઈ
 બિંડા કુદી કુદીં ઉરે ધગધગ મારે,
 તે સ્મૃતી સહુ ગણે, ન ભૂલે લગારે !

મુઝ્યા ઉભી નદીતટે પ્રિયવાટ જેતી,
 ને શુકના શીતળ તેજથી ચક્ષુ ધોતી,
 ધારે નિશાન સખીં શુક કરે જ ક્યારે,
 કે પ્રિયને હૃદયદાન દિયે અત્યારે !

હાં અંગુલી ગગનસુંદરીએ લગાડી,
 કેં રમ્ય તેજ દઈને સરિતા જગાડી !^૪
 ત્યાં^૫ એકલી રમણીની પડીં ઉડીં છાયા
 બિંડા કંઈ હૃદયભાવ કળે દબાયા^૬ !

૧. શાંતિ. ૨. કિનારાની. ૩. કામળ. ૪. જેમ અંધારૂં
 જાય છે તેમ શુકતારાનું તેજ વધતું જતું રમ્ય બને છે. એ તેજ
 વધુ પડ્યાનો અહિં ભાવ છે. ૫. નદીના પાણીમાં. ૬. એ
 હૃદયના કંઈ બિંડા ભાવ જે દબાઈ ગયલા છે તેને એ બિંડી છાયા

આકાશમાં પ્રગટિયા વર્ણો અન્ય તારા,
 ઊંડા ઊંડા નદીજળે ઉતરી જનારા ;
 એ સર્વને અરજ કાંઈ કરંતી આલા,
 હાં દોરવી સુણવવા પદ્મોપ? બહાલા ! ૮

તે આસપાસ વર્ણો જોતી ફરી અધીરી,
 ને જોતી રાત્રિ વધતી ધન^૨ ગૃહ ચીરી,
 ને તારલા નિજ સુવર્ણ-સિંહાસને^૩ ત્યાં
 એકેક તો ઉતરતા પદ શુક દે જ્યાં!^૪ — ૯

* * * *

(રેખતો)†

“ હજી પ્રિય શું નહીં આવે ?
 હૃદય મુજ શું નહીં લાવે ?
 રહ્યું મુજ ઉર પ્રિય પાસે,
 વિના તે અહિં ન કંઈ ભાસે ! ૧૦

૧. પગલાંના અવાજ. ૨. વાદળાં. ૩. સોનેરી તખતે.

૪. શુક એ હાલ તારાની મહારાણી છે તે જ્યાં પદ આપે ત્યાં.

† વાટ જોઈ હવે અહિં તે રમણી બોલવા માંડે છે.

નિશા^૧ આ ઘોર પણ રમ્ય,^૨
હૃદય મુજ તેજ પણ દમ્ય!^૩
નિશાના ઘોર અંધારે
હૃદય છૂપાયું મુજ ક્યાં રે?! ૧૧

ઉપર રહોને મૂંગી લાપા
ઉચરતી શુક દે આશા ;
હૃદય સરિતાતણું કળતી,
નહીં મુજ ઉર મોકલતી! ૧૨

પ્રીતિકરી કનકકૂંચી^૪
રહી મુજ પાસ છે ઊંચી ;
હૃદય મુજ ને નહીં આંહિં,
લગાડું કૂંચો હું ક્યાંહિં! ૧૩

પવન! તુજ પીઠપર લઈને,
રૂડા પદ્મોપ પ્રિય ગ્રહોને,
કૃપા કરો લાવ અહિં ઝટ તું,
અધીરું ધ્યાન જે રટતું!^૫ ૧૪

૧. રાત. ૨. આ રાત અંધારી ઘોર છે તોપણ તારાને લીધે
રમણીક લાગે છે. ૩. સતાવે એવું; હુઃખ દે એવું. ૪ સોનેરી કૂંચી.
૫. વારેવારે નામ રેતું.

નહીં તો શુકનો ખાસો
રહો શો આજ દિલાસો!

અને સરિતાકિનારેની
ઊભી કુદરત વિચારે શી ?! ૧૫

ધડકતી છાતીની ઠેશે
થડકતાં આંસુઓ વહેશે !
ગરમ નિજ પંથને કરશે,
સરિતને અહિં મૂંઝાં ભરશે!" ૧— ૧૬

* * * *

(વસંતતિલકા)

મુઝા ઊભી નહોતડે પ્રિયવાટ જ્નેતી,
ને શુકના શીતળ તેજ્યો ચક્ષુ ધોતી,
ધારે નિશાન સખો શુક કરે જ ક્યારે—
ને ચક્ષુઓ તટ સિંચે મૂંઝાં આંસુધારે! ૧૭

૧. અહિં રમણીની પૂર્ણ અધીરાઈ પ્રદર્શિત થાય છે. ૨. આ-
ગળની છઠ્ઠી કડીનાં પહેલાં ત્રણ ચરણો અહિં પાછાં મૂક્યાં છે તે
રમણીની અડગ સ્થિતિ બતાવે છે. ૩. મૂંઝાં.

એવે જોભું ત્વરિત પાછળ કાંઈ આવી,—
 પ્રેમે ખભે કર સુક્રોમળ તો દયાવી
 ખેંચીજ પાસ લલના મુખ રંગ આણ્યો;—
 માયાળુ પ્રેમો કરસ્પર્શ સહર્ષ જાણ્યો ! ૧૮

મુખ્ધાતણું ઉર મળ્યું દૂરથી પધારી!—
 મૂંગી કળે ચતુર^૧ ચક્ષુજ વાત સારી !
 જોડા કુદી કુદો ઉરે ધમકાર મારે,
 તે સજ્જતાં ઉભય ત્યાં કંઈ શાંતિ ધારે!— ૧૯

એ ભેદ કાંઈ ઉકલાવતો તેજદ્વારા,
 સામી જોભી નિરખતી જતો શુકતારા;^૨
 અંધાર સાથે ઉર ચક્ષુજ ભેદો જોડા,^૩
 ત્યાંથી હસતો ગૂંહ મેળવો તત્ત્વ રૂડાં ! ૨૦

૧. ચાર. એમાંજ “રસિકતા” નો અર્થ સમાયો છે. ૨. હવે એ ચાર આંખોની પરસ્પર છૂપી વાતનો તથા હૃદયોના ધમકારનો ભેદ ઉકલાવતી નેતી નેતી શુકતારા અસ્ત થતી હતી. ૩. અંધાર સાથે હવે આંખ અને હૃદયમાં જોડી ઉતરીને.

ચંદા સાથે સંદેશો

(ગરબી)*

ધીમે ધીમે કાં તું ચંદા ચાલતી?
 પ્યારી મહારી જુએ તહારી વાટ જો;
 શું તું મુજને ટવળાવે નિહાળતી?
 જીવડો મહારો પડતો જાય ઉચાટ જો. ૧

ઝાંચે ઝાંચે ચંદા ચાલે તું ખરે,
 જોની પ્યારી મુજ રહે પેલી પાર જો!
 દિવ્યજનો સાથે નિત્યે ફરતી ફરે;
 મુજ સંદેશો લઈ જઈ કર આભાર જો! ૨

આ સંસારરણે તપતો અથડાઈ હું,
 તે જોઈ ના કરતી ત્યાં કે વાત જો!

* “આધવજ સંદેશો કહેજો સ્વામને.”—એ રાહ.

મુજ પ્યારીનું કામળ ઉર ન દુખાઉં હું ;
પણ તુજ શીતળ શબ્દે કરજે શાંત જો ! ૩

ઉઘાડી આંખે મુજ પ્યારી નહિ દોંસે,
દૂર ગઈ છે પણ હું જોઉં નૂર જો ;
પ્રેમ-અમી રેડયું અંતરકૂપી વિશે,^૧
તે અમૃત છે અમર સદા મુજ ઉર જો ! ૪

મેઘધનુષ્યે દેખાતા રંગો ધણા,
એવો ચિત્રવિચિત્ર નથી મુજ પ્રેમ જો ;
મુજ પ્રેમે એવા રંગોની છે મણા,
એકજ શુદ્ધ પવિત્ર સદા છે નેમ જો ! ૫

ચંદા ! તુજ કિરણપર સ્વાર કરી પ્રોતે,
લઈજા મુજ પ્રેમોર્મિ^૨ પ્યારી પાસ જો,
તે મુજ હૃદય પ્રગટ કરશે રૂડી રોતે,
પ્રેમઝરણપાને દેશે આશ્વાસ^૩ જો ! ૬

૧. હૃદયના કૂવામાં. ૨. પ્રેમના મોલ. ૩. દિલાસો.

ત્યાગ

(અંજનીગીતની ચાલ)

ઉડ, ચાંદલિયા, ઉડ તું કિયે !

જગકંટક આપણને ખૂંચે ;

દૂર દૂર જઈ જોઈએ શું છે,

ચલ આપણ ઉડિયે !

૧

ધૂ ધૂ ધૂ સાગર બહુ ધુરંડે,

સમીરના? સૂસવાટા સુરંડે,—

દેવે આદીર એ રહેશે દૂર કે ?

ચલ આપણ ઉડિયે !

૨

સુંદરતા સધળી જોવાની,

રસમૂર્તિ બહુ છે મ્હોવાની,

દેવે ન ત્યાં વાતો રોવાની !

ચલ આપણ ઉડિયે !

૩

૧. પવનતા. ૨. દૂર દૂર આપણે ઉડીશું એટલે “આદી”
કહેતાં “આ પૃથ્વીપર.”

પ્રેમસરોવરમાં ત્યાં તરિયે,
રસબસ થઇ મસમસ્તજ કરિયે,
ભૂલો બધું પ્રિય ગાનજ કરિયે,
ચલ આપણ ઉડિયે ! ૪

જગમાયાની ખીણજ લોખી,
ભીતરમાં ભકિતખીજ રોખી,
દુનિયાને દુનિયા સહુ સોંપી
ચલ આપણ ઉડિયે ! ૫

દેયાએ હસવાનું લીધું,
પ્રેમતાણું પીપ્પજ પીધું;
હસતાને હસવા બસ દીધું—
ચલ આપણ ઉડિયે ! ૬

જગ આપણને દોપિત લેખે,†
આપણને પેખે નહિ પેખે,‡

૧. અમૃત. † ચંદ્રના બાહ્યસ્વરૂપમાં વધઘટ થતી જોઇ તેને કલંકિત લેખ્યો છે તેનું અત્રે સૂચન છે. ‡ અંતરસ્વરૂપ તો તેનું તેજ છે પણ કોઇ વેળા ચંદ્ર દેખાય છે અને કદી નથી દેખાતો તે.

૩ દોષિત નિર્દોષો ન દેખે ! §

ચલ આપણુ ઉડિયે !

૭

પણુ આપણો આ ધરણીમાતા,

નહિ તેના ગુણુ કૈંક ભૂલાતા,

પ્રદક્ષિણા કરિયે ફરો ગાતા,

ચલ આપણુ ઉડિયે !

૮

ઉડતા ઉડતા ગાનજ ગાથું,

વિશ્વસરિતમાં^૨ પડો ધસડાથું,

જગને નહવડાવીને નહાથું !

ચલ આપણુ ઉડિયે !—

ચલ આપણુ ઉડિયે, ચાંદલિયા, ચલ આપણુ ઉડિયે ! ૯

પ્રે- § પણ દુનિયા પોતેજ દોષિત છે તે આપણુ નિર્દોષીને ભેઠ
પ્રશંસકી નથી. ૨. વિશ્વની નદીમાં.

ત્યાગમાં રાગ

જગ સહુ જગની વાતો કરશે,
અંધારે આથડશે મરશે,
અજવાળે પાણુ દીવો ધરશે,—
એ દુનિયા અંધી !

જગની વાતો જગને દેળે,
અંતરમાં આનંદ જ લેળે,
રજનીમાં તારા સમ રહેળે
નેઈ દુનિયા સંધી ! ૧

કાચલડી રસ ઝરતી ખોલે,
તારા રસિકહૃદય નિજ ખોલે,
દૂર રહી જગપર રસ દોળે—
એ રાગી-ત્યાગી !

કાચલ સહુ રસ ઝરતા ઉડળે,
વનવનનો રસધન પ્રિય ટુંડળે,
તારાશું ઉર ખોલી ખૂંડળે,
રસતેળે લાગી ! ૨

મિત્રનું ઉરચિત્ર

(ધ્વનિત)

ફરતી જગની મનમોહન સુંદરતા
નિરખું બહુ સાંઝ સહવાર બહાર ફરી :
મધુરાં પ્રલડાં નિજ રમ્ય ઉછંગ^૧ ભરી
ધરણી અરપે રવિને નભમાં સરતા ;

હરપાશ્રુ^૨ ભર્યાં સહુ એ પ્રલમાં તરતા
બહુ રંગનીં છાય છૂપી ઉરમાં ચિતરી
રવિ સાંઝ સમે નવલાં ઘનપુષ્પ^૩ કરી
અરપે ભૂમિને ભરો રંગ નવા ઝરતા !*—

૧. ખોળો. ૨. હરખનાં આંસુ—ઝાકળફી. ૩. વાદળફી પ્રૂલ.

* એ ઝાકળફી હર્ષાશ્રુભર્યા પ્રૂલોમાં જે રંગો તરે છે તેઓની છાયા સૂર્ય છૂપી રીતે પોતાના હૃદયમાં ચીતરે છે અને પછી સાંઝે જતી વખતે પોતે નવાં વાદળફી પ્રૂલો બનાવી ભૂમિએ સહવારે દર્શાવેલા પ્રેમનો ઉત્તર વાળે છે; એ વાદળપ્રૂલોમાં રવિએ ભૂમિએ અર્પેલાં પ્રૂલોના રંગ ભરવા ઉપરાંત બીજા નવા તાજા રંગો પણ ભરેલા છે.

રજની, નલ, તારક, ચંદ્ર, સમુદ્રનણા
 બહુ રંગ વળી ફરતો ફરતો નિરખું;
 નહિ એ જગચિત્ર વિશે કંઈ જોઈ મળ્યા;—

તદ્દપિ ઉચિત્ર મહાન્ તુજ હું પરખું,
 જહિં સુંદર મોહક છે પ્રાંનિરંગ ઘણા,
 પ્રિય મિત્ર! કહે, ક્યમ એ વિજ્ઞ હું દરખું?

મૂગી સાંઝ

(રેખતો)

જુઓ મૂગી પડી કેવી
ખિચારી સાંઝ શય^૧ જેવી !
જતા આ સૂર્યને જોતી,
રોસાઈ તે પડી રોતી !

૧

રોસે મુખ તો થયું રાતું,^૨
બળડતું ગુમ દેખાતું !
તથાપિ સૂર્ય તે લાળે,
શોતળ નેણું† વિના વ્હાલે !

૨

જુઓ ન્યમ માનવી મરતો,
ધોંમી શીકી નજર ધરતો;
નજર છેલ્લી દોંસે કેવી,
જુઓ રવિ ફેંકતો તેવી !

૩

૧ મુડું. ૨ સાંજે આકાશ પશ્ચિમમાં લાલ દેખાય છે તેનો અર્થ લાવ છે.

† અરત પામતો સૂર્ય કેવળ હંડો લાગે છે

વળી મરતાં મનુષ પાસે,
રહેલું શાંત સૌ બાસે,
ધોંભી કંઈ લાય પડે કાને
ડગાવે શાંતિ તે સ્થાને;—

૪

ધડી આ સૂર્યની છેલ્લી
પડી ત્યમ શાંત સૂતેલી !
પડ્યું સંમસામ સૌ આંહિં,
સુણાતા સાદ કંઈ માંહિં :

૫

કરે પક્ષી કહીં ચીંચી,
લાય મારે પવન નીચી !
સુણું ધુધુવાટ સાગરનો,
શાંતિ કંઈ તોડતો ડરનો ?

૬

સ્થિતિ થઈ સાંજની આ તો,
દગો દઈ પ્રાણુસગો જનતો !
નાખતી સાંજ નીસાસો,
કરે રવિ તો ઓંઝે વાસો !

૭

૧. ડરનો એટલા માટે કે હવે અંધારું આવી કનડશે.

નહીં આર્જવ^૧ સુણી કાંઈ,
ગયો રવિ છેતરી બાઈ;
અરે સૂતો સૂવાડે શું?
તિમિરમાં સર્વ પાડે શું?

૮

અહા ! કયમ ફેરવે દૃષ્ટિ?
રહી અહિં શ્રેષ્ઠ કર વૃષ્ટિ![†]
અરે શણગાર દઈ બહુ તે
ઉતાર્યો સાંઝનો સહુ શેં?

૯

ગયો અંતે રવિ ચાલી,
કરી થાકી રુદન બહાલી;
પછી મૂગી પડી એવી,
ગિયારી સાંઝ શયન જેવી!

૧૦

૧. અરથ. † (૧) તહારાં કિરણની વૃષ્ટિ અહિં શ્રેષ્ઠ
રહી : (૨) હથ અહિં રહીને તહારી શ્રેષ્ઠ વૃષ્ટિ કર !

શરત્પ્રભાત

(શિખરિણી)

પ્રતાપી આ પૂરે સંરજ શુભ કુચો દરખથી,
નિલાગે છે પૃથ્વી ઝડપથી પ્રેમી નજરથી ;
ચંદ્ર છે ને ધીમે નરમ પગથી^૧ વાદળતણી,
વળી આસેપાસે નજર નિજ પૂગાડી જ ઘણી. ૧

ચંદ્ર છે કુંભંગે, બહુ બહુ દમામે વળી રહી,
નહવાડે સૃષ્ટિને વિમળ નિજ શી રેશનીમહી !
પશુ પક્ષી પ્રાણી નૂતન^૨ બનીને ઉઘમથકી,
પડે કામે હોંસે, રવિ સકળ રક્ષે તમથકી !^૩ ૨

ચંદ્રયું પશ્ચિમેથી ઝડપીં ઘન^૪ એવે ગગનમાં,
પડ્યું તે તૂટીને ઉપરથી ભૂમિ-શયનમાં !^૫
પ્રકાશી આ હવે સંરજ દીપતો સુંદર હતો,
થયો તેમાં આ શો દિલગીરોતણો ભાસ જ હતો ? ૩

૧. પગથિયાં. ૨. તાલ; આળસથી મુક્ત. ૩ અંધારાથી.—એ કામની વેળાએ અંધારું—રાત પાછી આવીને નડે નહિ તેમ સૂર્ય પોતાના નેજથી સર્વનું રક્ષણ કરે છે. ૪. વાદળ. ૫. પૃથ્વીના બિજાનામાં.

અરે રે શા માટે શુભ વખતમાં અશ્રુ^૧ પડવાં ?
 હશે શું એ એવાં મધુર રસમાં નિંમ કડવાં ?
 વિમાસું હું પૂરો, સમજ મુજને કેં નહિ પડે ;
 રવિને પૂજ્યાથી ભ્રમટગિત કેં ઉત્તર જડે ? ૪

અહો શાણા ભાનું ! ખુશીમહિ ઉગ્યો તું હસીહસી,
 અરે શી એવામાં વિપરીત ઉરે વાત જ વસી ?
 ઉમંગે રંગે જ્યાં વરવી લીલી લીલા રસવડે,
 ઉરે શું આવ્યું કે ગરગર તું અશ્રુ થકી રડે ? ૫

સ્થિતિ ત્હારી ભાળી, સ્મરણ કંઈ તો થાય મુજને ;—
 પતિ-ધેરે જતાં પ્રથમ જ તરણી પરણીને,
 ખુશી થાતી હિરે, રસિક અરધી અશ્રુ ઝઝળી,
 ભરે આંખે પાણી પિયરજન છોડ્યાથકી વળી ! ૬

દ્વિગુણી એવો આ કંઈક નજરે રંગ જ પડે,
 તથાપિ ઓ ભાનું ! તુજ મરમનો ભેદ ન જડે !
 હશે શું ? શા માટે ? અરર શિદ્ધ ?—ખોલું સહજ કેં !
 ભલા ભાનું ! એની પરમ મુજને દે સમજ કેં ! ૭

પ્રેમચક્ષુ

(ગરબી)*

ઝો પ્યારી અંધારું ક્યારે આ જશે?

રે ક્યારે હું જોઈશિ તુજ દીદાર ને ?

આ મ્હારી અંતરમુઝવણને પ્રેમથી,

તુજ ચક્ષુકીણું જઈ ભેદે ક્યાર ને? ૧

‘પૂર પ્રકાશી એ ઝગમગતા તારલા,

નિજ માટે નહિ યોગ્ય ગણી આકાશ ને.

તુજ સુંદર મુખઝામહિં આવીને વસ્યા’,^૧

ત્યાં કેવા ઝળઝળ દીપે ચોપાસ ને!! ૨

છે એ ચંદ્ર રવિ આંખો આકાશની,

પણ ઉઘડે એક ત્યારે ખીણ બંધ ને ;

પણ તુજ એ નિશદ્દિન તકતકતી આંખડી,

સાથે સરખી દીપતી દે આનંદ ને! ૩

* “આધવજ સંદેશો કહોને સ્થામને” — એ રાહ.

૧. શેકસ્પીઅર.

અંધારી રાતે રસ્તો મુજ કાપતાં,
તુજ આંખોની કંઈ હું ખારી યાદ જો ;
કે તારા એ જો અગમગતા દીપથી ?
કેવો મજે પ્રકાશ તુરત આગાદ જો ! ૪

જંગલમાં ખીણોમાં કાપું પંથ મુજ,
કે સામે આવી ઊભો રહે પ્લાઝ જો,
તોપણ તુજ ચક્ષુનાર^૨ એ ભેદીને
આવી કરે મુજ આંખો સાથે લાંડ જો ! ૫

‘મુજ સહ હસતી પણ આંખે આંસુ ઝરે,
તડકામાં પડતો વરસાદ જ જેમ જો !
તુજ હોડે રમતું હસતું^૩ નહિ જાણતું,
કોણ પશેણા આંખ પધાર્યા એમ જો’ ! † ૬

એહ પશેણા ઉતરી જઈ વાટે પડે !
નિર્મળ તુજ આંખો શીતળ શું થાય જો ?—
એ આંસુથી નાહીને તુજ આંખડી,
મુજ ચક્ષુને પણ નહવડાવતી જાય જો ! ૭

૧. દીપથી. ૨. આંખોફી તારા. ૩. હસતું અર્થે નામ છે—

હાસ્ય. † શેક્સ્પીઅર.

ભડભડ કરતી મુજ હૈયે હોળી બળે,
 ત્યાં રેડે ઉપર આંસુ જળધાર ને;
 એ જળ તો નહિ આવે હૈયે કામ કે,
 જાળ વધારે એ ત્હારો ઉપચાર ને ! ૮

એ ત્હારી આંખો થઈ વેરણુ માલરી,
 એ ત્હારી આંખે ચોરું મુજ ઉર ને;
 એ ત્હારી આંખે ચમકાવ્યો મૂળને,
 એ ત્હારી આંખે વળી દીધું નૂર ને ! ૯

તો આ મ્હારા અંધારા હૃદયમાં,^૧
 ક્યાં સૂધી ધુમરાશે મ્હારો પ્રાણ ને ?
 પ્રેમચક્ષુ તુજ જલદી ખારી લાવને !
 ખોળી કાઢું મુજ હૈયાની ખાણ ને ! ૧૦

૧. હૃદયના કુંજમાં. (હૃદયકુંજ = The bower of heart.)

નિશદિન

(ઇંદ્રવજ્ર)

રાત્રે કંઈ તૂજ વિચાર પ્યારી !
ન્યારે રહે શાંતિ અંધે પ્રસારી ;
ચંદા ફોંફી બહાર ઉદાસ આંધે,
એકાંત ખેડે હરવા બળાવે ! ૧

ધૂ ધૂ કરી ઘોર સમુદ્ર ગાળે,
કોંઈ બહુ શીર ઝિંકે અવાળે ;
એને અહીં આ સમગ્રવવાને,
સામે જોલા હાજર ખેડ બાળે ! ૨

વરૂં જોલાં છે તપ ઉત્ર માંડી,
જાયા સૂએ પાછળ કાપ પાડી !

તારા બધા સ્વપ્ન સમા જણાય,
ને હાય જેવો જ સમીર^૧ વાય ! ૩

ને દોડતા દૂર ઝરા વિશેથી
આવી ધ્યાનિ^૨ કેં અથડે ક્રમેથી,^૩
જાણે પ્રિયા ! આ તુજ આત્મકેરા
આવે પ્રતિઉત્તર મંદ ધીરા ! ૪

* * *

દિને કંઈ તૂજ વિચાર પ્યારી !
જ્યારે મચી રહે જગ ધૂમ ભારી ;
ઉઘોગીં ને સુસ્ત વિરક્ત ટોળાં
વાટે મળે ધાંધલિયાં અખોલાં. ૫

જીવાનોના રંગ વિશે રસીલા,
ખાખાખીખીથી હસતા છખીલા ;
આનંદોં એ પુષ્કળ અટ્ટહાસ,^૪
ધારે ન ધાવા કદી મૂજ પાસ ! ૬

૧. પવન. ૨. અવાજ. ૩. એક પછી એક. ૪. ખડખડાટ
હસતું ને.

કિંદાસ ત્હારા મૃદુ^૧ શબ્દકેરા
કાને પડે છે પડધા અનેરા!^૨
ને નમ્ર મીઠું સ્મિતહાસ્ય^૩ ત્હાં
આ આંખ મ્હારી હરોં નેય પ્યાં!^૪ ૭

આનંદો દીસે અહિં સર્વ પાત્ર;
છે એકલું આ મુજ હૈર માત્ર!—
નત્રાપિ ને તે પલુ પ્રિય! નિત્યે
ત્હારાં અરે સ્વપ્ન જ નેય પ્રાને!^૫ ૮

૧. કોમળ. ૨. એ ટોળાંઓની ધાંધલ અને ગડમડમાંથી
હારા કિંદાસ પલુ કોમળ શબ્દના પડધા જ માત્ર મ્હારે કાને પડે
છે. ૩. મ્લકાતું હસતું તે. ૪. અને એ ખડખડ હસવાની અંદર
મ્હારી આંખો તો માત્ર ત્હાં નમ્ર મીઠું સ્મિતહાસ્ય જ હરીને નેય
છે! ૫. નત્રાપિ એ મ્હાં હૈયું પલુ એકલું નથી, એની સાથે
કારાં સ્વપ્ન સદા નેયલાં જ છે!

તારાઓનું ક્રીડાગાન*

(ગરબી)

પ્રિય ચાલો બંધુ સર્વ, રમવાને ચાલો !
આપણુ તારણડા ખર્વ ! આનંદે મ્હાલો !—

આખા દિન રવિગુરુછએ તો ગોંધી રાખ્યા થેર રે,
હવે ગયા ગુરુછ તો આપણુ રમિયે અહિં રસભેર !
રમવાને ચાલો !

વિશાળ આ આકાશી મંડપ શુદ્ધ કરે ગુરુરાજ રે,
એ મંડપની છાંય તળે અહિં ચાલો રમવા કાજ !—
રમવાને ચાલો ! :

સંખીને રમિયે આપણુ સૌ, નહિ ગડબડનું નામ રે ;
હમક હમકતા, હસતા હસતા, કરિયે મોજ તમામ !—
રમવાને ચાલો ! ૩

* રમતી વખતનું ગીત ; a playsong.

જેવી તેવી રમત આપણી, પણ રમિયે સુખચેન રે;
એહ રમત જોવાને પેલી આવે ચંદાખ્દેન!—

રમવાને ચાલો ! ૪

એ ખ્દેનીની હાસ્યસુધા^૧ તો ઝીલી લઈશું સર્વ રે,
ને એના ચેર^૨ ધરો ગાશું બની ગંધર્વ !^૩—

રમવાને ચાલો ! ૫

ઝલી પૃથિવીનાં આગકડાં થાક્યાં આખો દિન રે,
તે શીતળ મુખડાંજ આપણાં જોઈ રહે બની લીન !—

રમવાને ચાલો ! ૬

રમેદી છવન જોઈ આપણાં, બને ન વિરમય કેમ રે ?
એ સ્નાને ચક્ષુ^૪ ચમકાવી રીઝવિયે ધરો પ્રેમ !—

રમવાને ચાલો ! ૭

એ પૃથિવીનાં કૈક આળુડાં જગથી બને નિરાશ રે,
તેઓનાં ઉરમાં આપણુ કંઈ પડેવિયે નવી આશ !—

રમવાને ચાલો ! ૮

૧. હસતી વેળા ઝરતું અમૃત. ૨. કિરણ અથવા હાથ.

—૩ સ્વર્ગના ગવૈયા. ૪ આંખ.

ઉંચે રહ્યો આપણુ રમિયે તે હૃદય ઉછળતે જોય રે,
 ને નિર્દોષ રમન આપણો આ જોઈ જોઈ બહુ મ્હોય !—
 રમવાને યાત્રો ! ૯

†આપણુ તો બનિયે વેપારી, ન્હાના મ્હોટા આજ રે !
 ને આ વિશ્વનગરોમાં ફરતા, બનાવિયે સહુ સાજ !—
 રમવાને યાત્રો ! ૧૦

પૃથ્વીનું કા કવિબાળક અહિં આવે આપણો પાસ
 તેનું ઉર શણગારી દધ્યે કરવા વિવિધ વિકાસ !—
 રમવાને યાત્રો !

એ શણગાર સજી ઉમંગે ગારો તે કંઈ ગીત રે :
 પૃથ્વીજનનું એ અમૃત ને એજ આપણું વિત્ત ! ! ૩—
 રમવાને યાત્રો ! ૧૨

† ન્હાનાં છોકરાં રમતી વેળા કંઈ કંઈ વેશ ધારણ કરે છે તેજ પ્રમાણે તારાઓ અત્રે વેપારીનો વેશ ધારણ કરવાનું કહ્યે છે ! ૧. જુદા જુદા શણગારનો માલ. ૨. કવિની કલ્પના ઉડતી ઉડતી તારા પાસે તથા છે એટલે પૃથ્વીનું કવિબાળક અત્રે તારા પાસે આવેલું જણાવ્યું છે. ૩. પૈસા. એ ગીત—એ કાવ્ય—તે પૃથ્વીજનનું અમૃત ગણાશે અને એજ ગીત આપણે કવિબાળકને આપેલા સાજનું આપણને દામ મળેલું કહેવાશે !

રવમ સમો આ સર્વ આપણો વહી જશે વેપાર રે,
કારણ ગુરુજી તો ફરો આવી રહેશે પૂર્વદ્વાર !—
રમવાને ચાલો ! ૧૩

રમો, રમો, બંધુઓ ! ત્યારે, કરો વિવિધ અહિં ખેત્ર રે,
રસ લૂટાયો લૂટી લ્યો સૌ, વહી જશે આ વેળા !—
રમવાને ચાલો ! ૧૪

રમવું, ભમવું, ખમવું, નમવું, જગમાં ચાલ્યું જાય રે !
રમય વિચારી સાચવિયે ત્યાં વિપનું અમૃત થાય !—
રમવાને ચાલો ! ૧૫

ચલો, ચલો, બંધુઓ ! ઝટપટ, દોડો, ગમડો, સર્વ રે !
રસમાં રમતા, લસતા, હસતા, પાળો રસમય પર્વ !—
રમવાને ચાલો ! ૧૬

મહારી માનિતી મેના

(રેખતો)

અડે કંઈ શોક આવીને,
હૃદય ધરી દે હલાવીને,
સુણું ત્યારે સુસ્વર કેના ?
ઓ મહારી માનિતી મેના !

પડે ચિત્ત વ્યથ^૧ તો જ્યારે,
અમુઝણુ ઘેરતી ત્યારે,
જડે કોણુ કાળમાં બેના ?^૨
ઓ મહારી માનિતી મેના !

શિરે બહુ કાર્યજંગળે
અરે જવ ઊવ કંટાળે,
ઉતારે ભાર માથેના
તું મહારી માનિતી મેના !

પોંડે તન દુઃખથી કાંઈ,
ઝડપથી આવતી ધાઈ,
ઉડાવે દુઃખ સૌ દેના^૧
તું મ્હારી માનિતી મેના ! ૪

કયી ભૂમિથકી આવી ?
કહીથી પ્રેમ પલુ લાવી ?
શોખી ક્યાં મીઠાં વેળાં ?
ઓ મ્હારી માનિતી મેના ! ૫

વરચું અમો^૨ ક્યાંથકી મુખે ?
ભરે મધુરસ લૂંટી લૂખે ;
ધરાઉં ન પાનથી એના,
ઓ મ્હારી માનિતી મેના ! ૬

કયી દેવી છૂપી આવી,
શોખવો દિવ્યગાન ગદ્ય ભાવિ^૩ ?
છૂપા સંદેશ ફેરે તેના,
તું મ્હારી માનિતી મેના ! ૭

રૂડાં એ ગાનની લહેરે,
 ઉરે કંઈ સ્પૂર્તિઓ પ્રેરે ;
 ઊંડે તકો વિવિધ જેના,
 ઓ મહારી માનિતી મેના !

હૃદય જડ જેહ આ મહારે,
 કરે તન્મય^૧ કવિત તહારે !
 સુણે તવ^૨ અન્ય સ્વર શેના ?
 ઓ મહારી માનિતી મેના !

શૌખવ તુજ ગાનના મરમો,
 વળી જૂદ ભેદ ને ભરમો !
 કળાં જ્યમ લાવ સર્વેના ;
 ઓ મહારી માનિતી મેના !

મધુર તુજ ગાન સુણવાને,
 હું તો સહ જડ ભિંજવાને,
 ઊંડ્યાં છે હામહામેના !
 ઓ મહારી માનિતી મેના !

પરી લાગી મને હાથે,
 બલી રહ્યો માહરી સાથે
 કરાવે લાભ લાખેણી
 તું મહારી માનિતી મેના ! ૧૨

કહે સંબંધ શો ભારે
 રહ્યો તહારે અને મહારે ?
 જોઈદાં તન આપણાં બેનાં,
 ઓ મહારી માનિતી મેના ! ૧૩

અરે ઉપકાર બહુ તહારા,
 થયા મુજપર અખંડધારા !
 કદી વાળી શકું રે ના,
 ઓ મહારી માનિતી મેના ! ૧૪

અદલ એંધાણમાં બાળા !
 અરપું આ મુજ કવિતમાળા !
 સદા ગા મર્મ ઊડેના !
 ઓ મહારી માનિતી મેના ! ૧૫

પ્રેમનું ઘડિયાળ

(ઘટિકા છંદ)*

સાઠ ચપળ ધબકારા હૃદયે ધબધબ કરતા થાય,
ને ઊંડી કંઈ હાય જ મુખથી સાઠ નીકળતી જાય !
એવી એક ઘડીના જેવી સાઠ ઘડી લંબાય,
તોપણ એમ જતાં રજનીદિન એ ન કદી અટકાય ! ૧

એવી રીતે હાયધબકમાં માપે છે એ પ્રેમ,
ને એ રાખે સખળી એમાં ઉત્તમ કંઈ નિજ નેમ !
પ્રેમ પૂરો માપતાં વચમાં મારે ઠોકા હાથ,
ને તેના કંઈ તીવ્ર અવાજે ચોકાવે નિજ નાથ ! ૨

પ્રેમકરો નિશદિન ફેરવતી, સ્થિતિ દાખે ઉર-ખાપ,^૨
ને એ રીતે જગમાં શીખવે પ્રેમતણું શુભ માપ !
પ્રેમ જિવંત જ્યલંત નિરંતર સદા રાખવો હોય,
તો નિજ નાથ હૃદયમાં એના, પ્રેમફૂંચી નિત પ્રાય. ૩

જો એ પ્રેમફૂંચી ન દોંધી તો હૃદય અટકશે એમ,
ને આ ધબધબ ઠોકા સર્વે મૂગા પડશે તેમ;
પ્રેમ પરસ્પર સદા વસે છે, એક જ પ્રેમનું ગાન,
ને પ્રેમ જ મેળવવા માટે આપો પ્રેમ જ દાન !

* આ નવીન છંદમાં “ ચોપાયા ” ના છેલ્લા અક્ષર ગુણને બ-
લક્ર મૂક્યા છે. ૧. પ્રેમનાં કિરણો; (અથવા ઘડિયાળ સંબંધે કાંટ
૨. હૈયાની આરતી; (ઘડિયાળ સંબંધે ચંદો, Dial).

અહો કુંવારા ! તમશું રડીશું !!

(ઉપનતિ)

અહો ઉદાસીન તમે 'કુંવારા !
પાડો રડીને શિદ આંસુધારા ?
શો શોક આ શીતળ સ્થાનમાં તો
અડ્યો તમારાં હૃદયે ઉભાતો ? ૧

સૂતી અહીં છે મુજ પ્રાણપ્યારી,
અરે તમે શોર કરો ન ભારી !
આ કર્ણ ઝીલે પ્રીતિગાન પ્યારે,
મુણે નહીં તે રડવું તમારે ! ૨

મીઠાં જ સ્વપ્નો મુજ પ્યારોં જોય,
ત્યાં મંદ લહેરી નિજ ચિત્ત પ્રોય !

* પ્રિયા અને પ્રિતમ હજી લગ્નગ્રંથિથી જોડાયાં નથી; પ્રિયા પોતાની ગૃહવાડીના એક કુંવારા આગળ સૂતેલી છે અને ત્યાં પ્રિતમ આવી લાગતાં કુંવારાને સંબોધે છે.

આ દિવ્ય ચક્ષુ પડો બંધ આંહિં,
જુએ તમારં રડવું ન કાંઈ ! ૩

શું આ જગતના વિધિરંગ દેખી,
તમે રડો છો ગૂંઠ મર્મ લેખી? -
આ આપ ક્રીડા? કરવા સુભાવે,
ધરાજનો શું તમને રડાવે? !— ૪

કે પ્યારોઉંરે મળવા વફૂટી,
આ શું હૃદયથી^૧ અમોધાર^૩ છૂટી?
છે દાર એ ધારથકી ભિડેલું,
અહીં પ્રિયાનું મુખ છે બિડેલું ! ૫

જુઓ રવિકીર્ણ^૪ અહીં લમે છે,
એ આંસુધારા સહ^૫ શાં રમે છે !
એમાં પરોતી કર^૬ તો હજુથી,
મૂકે રવિ ઇંદ્રધનુષ્ય^૭ ગૂંથી ! ૬

૧. રમત; ખેલ. ૨. હૃદયથી; હૃયામાંથી. ૩. અમૃતની ધારા.
૪. સૂર્યનાં કિરણો. ૫. એ તહારાં આંસુની ધારા સાથે. ૬. કિરણ
અથવા હાથ. ૭. મેઘધનુષ્ય; વરસાદનું આણ.

મહારી પ્રિયા એ જવ^૧ આંસુ ઢાળે,
એ સૂર્ય તે સાથ રમે જ વ્હાલે;
એવો અહીં આ કંઈ રંગ દેખું,
અહો પુંવારા ! તમ ભાગ્ય લેખું ! ૭

આ આંસુમાં કાંઈક હર્ય દીસે !
હવે સુઆશે મુજ ઉર દીસે : ૨
કા દી પ્રિયાપ્રિતમ તો મળીશું,
અહો પુંવારા ! તમશું રહીશું !! ૮

મહારા મિત્રને

(દાહરા)

પ્રેમ વિશે છે પૃથ્વી કે પૃથ્વી વિશે છે પ્રેમ,
તે સમગ્ર ન મૂળથી, મિત્ર ! હશે એ કેમ ? ૧

પડ્યો પ્રેમનો મેઘ ને વહી પ્રેમની રેલ,
ધસડાતાં ઉર આપણાં કરે તેહમાં ખેલ ! ૨

ચમચમ ચમકે વીજળી, ત્યાં મુજ આંખો પ્રોહં,
ને તેમાં શુંદ્ર આપણી પ્રેમછળી હું નેહું ! ૩

ગગડ ગગડ ગાજે ઘણો શીર ઉપર આકાશ,
પ્રેમસિંહ શું આપણો ધુમતો કરે વિલાસ ? ૪

૧—૨—૩. સરખાવો :—

“Thy voice is on the rolling air ;
I hear thee where the waters run ;
Thou standest in the rising sun,
And in the setting thou art fair.”

Tennyson ;

ઉપસા ગૂજરાતી કાવ્યની કલ્પના આનાથી કેવળ રવતંત્ર છે, જોડે
બનેના લાવતું મૂળ એક જ છે.

પ્રેમસિંહ વિજયે કરે હૃદયવને નિજ રાજ,
ગળું જવા નહિ કોઇનું ન્યાં એનો જ અવાજ ! ૫

પ્રેમસિંહ ! તું વીર છે, ડર ધરતો ના કિર;
દિનદિન વિજયી તાહરું વધશે દિવ્ય જ નૂર !— ૬

હૃદયમિત્ર ! તું પ્રેમની જાણે સઘળી નેમ,
પ્રેમ રાખજે આપણો, ચંદ્ર ચક્રાર જ નેમ. ૭

ઉતરતી ચઢતી કળા, કે વર્ણો થાય અમાસ,
તોપણ પ્રેમી ચંદ્રની તજે ચક્રાર ન પ્યાસ ! ૮

એ જ પ્રીતની રીત ને એ જ પ્રીતની જીત !
ધન્ય કુળ્યો જે પ્રીતમાં તેહ જ તર્યો ખચીત ! ૯

કુદરતવાડીમાં અમર શોભે પ્રેમગુલાબ,
તે ચૂંટી લઇ દીપતું મૂળ હૃદયની જાબ. ૧૦

સુવાસ એનો લે મધુર, અહો મિત્ર-બુલબૂલ !
એવું અન્ય જડે નહીં રસિક ઉત્તમ પૂલ ! ૧૧

કામળ હૈકું માહરું કમળ સરીખું ચિત્ર,
પ્રેમસરૌવરમાં રહે, ખોલવે છે પ્રિય મિત્ર !^૧ ૧૨

કરે ખેંચી લે મિત્ર તોઈ હૃદય-કમળ મુંઝાય,
મૂગે મુખ જપના કરે મિત્રતણી મનમાંય. ૧૩

ને પાછો નિજ મિત્ર તે આપે દર્શન ન્યાર,
કર તેના મૂકી ગળે હસતું ખીલે ત્યાર ! ૧૪

હૃદયમિત્ર ! તું રાખજે એવો નિર્મળ પ્રેમ ;
હસીહસી ખીલી રહું અદલ-કમળ નહિ કેમ ? ૧૫

૧. એનો ખીલે અર્થ “સૂર્ય” થાય છે. ૨. હાથ અથવા કિરણ. † ૨ નો અર્થ : નો સૂર્ય પોતાનાં કિરણ ખેંચી લે—અસ્ત થાય તો.

દમણુગંગા

(ધ્વનિત)

બહુ વેળ અહીં તુજ પાસ જ બેસી રહી,
તુજ અંતર સાથ ગુંથું મુજ અંતર મેં;
મુજ ઉર મૂક્યું તરતું તુજ અંદર મેં;
પ્રિય દમણુગંગ ! તરાવ નચાવ મહી !

ભરતી ભરતી ભર લાખ તરંગ^૧ અહીં
મુજ જીવનરંગતરંગ ભરી મરમે;
વળો ઉતરતી મુજ ખ્યાલ ભર્યા ભરમે
લઇ જૈ કર ખાલો સમુદ્ર વિશે જ વહી !

સરિતા-સજની ! તુજ પર્વતતાતથકી
પડો છૂટો સ્વછંદ^૨ વહે વનમાં પુરમાં,
કર વાત વિહારતણી તુજ હાં મુજશું,

ભરો રાખું પ્રીતે સહુ તે મુણીને ઉરમાં;
પછો કાવ્યતરંગ ન કેમ ઉભાય નકી
જવ દમણુગંગ ! સ્વછંદ^૨ વહે તુજશું ?

પ્રેમમંદિર

(ગરબી)

જ્ઞાના! પધારો મ્હારે મંદિરે રે લોલ!

મંદિરે પવિત્ર વસે પ્રેમ જ્ઞે;

જ્ઞાના! પધારો મ્હારે મંદિરે રે લોલ.

રજની વધાવે રૂડા ચંદ્રને રે લોલ,

જ્ઞાનાને વધાવું હુંય તેમ જ્ઞે;

જ્ઞાના! પધારો મ્હારે મંદિરે રે લોલ.

મંદિરે વગાડો સ્નેહધંટડી રે લોલ,

ધંટડીની તાને રાખું ધ્યાન જ્ઞે;

જ્ઞાના! પધારો મ્હારે મંદિરે રે લોલ.

ચાલો પૂજ્યે પ્રેમદેવને રે લોલ,

એક બની ગાશું હિરગાન જ્ઞે;

જ્ઞાના! પધારો મ્હારે મંદિરે રે લોલ.

આંસુડાં ઉભાય મ્હારે અંતરે રે લોલ,
વહાલા વિના તે ખીલે કાણુ ને?

વહાલા! પધારો મ્હારે મંદિરે રે લોલ.

કુસુમકળી? વેરાય ઉરની રે લોલ,—
વહાલા વિના રે ખીલે કાણુ ને?

વહાલા! પધારો મ્હારે મંદિરે રે લોલ.

મંદિરે ચઢાવો અમરફૂલડાં રે લોલ,
ઉરમાં ભરીશ હું સુવાસ ને;

વહાલા! પધારો મ્હારે મંદિરે રે લોલ.

આવો, ભૂલીને જગવાતડી રે લોલ
હસિયે તે સ્નેહતણું હાસ ને!

વહાલા! પધારો મ્હારે મંદિરે રે લોલ.

વસંતદૂત

(ગરબી)

ધન ધન રે ત્હાઈ ગાન ! બહાલી કાયલડી !
સુણો પામું અદ્ભુત જ્ઞાન, એવી શીખ જડી !—

વસંતદૂત^૧ બનીને તું તો આવે ગાતી ગીત રે,
તરસ્યાં હૃદયે રેડે જેની અમૃતધાર સમીત !—

બહાલી કાયલડી ! ૧

દિવ્યલોક^૨ સૌ હવે સુધારે તુજ વનઆસન^૩ પૂર રે !
વનવન તુજ અભિવંદન^૪ ગાયે, હર્ષ ધરીને હૈર !—

બહાલી કાયલડી ! ૨

આંબામહેર ખીલી રહે ત્યારે, સુણિયે તુજ સ્વર મિષ્ટ રે;
તુજ આ વાર્ષિક પંથ બતા'વા, છે કોઇ તારક^૫ ઇષ્ટ ?—

બહાલી કાયલડી ! ૩

મધુરી કાયલડી ! તુજ સાથે પુષ્પવિજય હું ગાઉં રે,
કુંજ વિશેથી પક્ષીનું શુભ ગાન સુણી હરખાઉં !—

બહાલી કાયલડી ! ૪

૧. વસંતનો કાસદ. ૨. Angels. ૩. જંગલની બેઠક.
૪. મુખારકબાદી. ૫. તારો.

છોકરડાં રમતાં તુજ ગૌતની નકલે પાડે રીડ? રે;
નવલ વસંતસ્વર સુણવાને, બને બહુ જ અધીર!—
બહાલી કાયલડી! ૫

રહી વસંતઅતિત? પછો ઉડે, બંધ કરી તુજ ગાન રે;
અન્ય વસંતવિજય ગાવાને, દોડે બીજે સ્થાન!—
બહાલી કાયલડી! ૬

કુંજ? સદા તુજ છે લીલો ને સ્વચ્છ જ તુજ આકાશ રે;
તુજ ગાને નહિ શોક ધુસે કદો, વસે સદા ઉદ્ધાસ!—
બહાલી કાયલડી! ૭

ઓ રસિલી કાયલડી! જો કદો ઉડી શકત મુજ કાય રે,
તો તુજ સાથ રહી હું આખત લીલારસ જગમાંય!—
બહાલી કાયલડી! ૮

આનંદી પાંખો સહ આપત જગને વાર્ષિક ભેટ રે!
વસંતના સાથી બની આપણ રહેત અદલ નિત નેટ!—
બહાલી કાયલડી! ૯

નવીન વર્ષ

વિક્રમાદિત્ય સંવત્ ૧૯૫૯

(મહાદીપ)

નવલ વર્ષ નવલ ધવલ સાજ શો સજે છે,
રંગ રાગ સંગ આજ આર્યભેટ લે છે!—
સુખદ લહર પ્રથમ આવી ફેણે શું કહ્યું આ?
ને ગુલાબી હાસ્ય ધારી નલ દીપી રહ્યું આ! ૧

ઊંડો ઘોર રાત્રિમાંલ વન? જુઓ સૂત્રાડ્યું,
દુઃખ શોક ફિકર સર્વ ભિતર ઊંડું ગાડ્યું! ૨
ને પ્રભાત આ પવિત્ર ચિત્ર શું ચિતારે,
નવલ આશ આસપાસ હાસ્ય વદન ધારે! ૨

૧. પચાસ પછીનાં એકાવન, બાવન, પચાવન, સત્તાવન, અઠાવન
એ બધાં “વન”નાં વર્ષ ગણાય છે. ૨. દાટ્યું.

એહ આશદેવીકરું હાસ્ય હિન્દ પામે !
 એહ દેવીના ઉજંગમાંલ્ય રંગ જામે !
 વિમળ વદન સુખદ સદન સહ કળા ચઢવો !
 વાળું ગાળું નવલ રાજ, હિન્દને ગળવો ! ૩

સૂર્ય ! હાં પ્રકાશો વેર ખુબ સુવર્ણ ત્હારું,
 રિદ્ધિ સિદ્ધિ આપો હિન્દ ખોલવને અમારું !
 નવલ વર્ષનો બન્યો તું નવલ પ્રથમ ભાતું,
 નવલ હિન્દને ગળવ, અવલ ઐજ ગાનું !! ૪

અદલ ઈશ ! ભક્તિ ત્હારો રંક હિન્દન્યા
 કરે નવલ વર્ષ કાજ, હે ત્રિભુવનરાયા !
 વિઘ્ન-પાત્ર દૂર ફેંકો, સુખ-અમી પોવાડો !
 હામહામ વિજયનામ હિન્દનું ગવાડો ! ૫

રેંટ-એક સંત

(હરિગીત)

હે રેંટ! ત્હારી માળ ધડોની ફેરવ્યો તું જા અહીં!
સુકૃત્ય ત્હાડું દેખોને ઉરતાપ જાય ઉડી કહીં!
શી શીતળતા ચોપાસ ત્હારી શ્વાસ ઠારી દે સહ!
અહિં રાતદિન તુજ પાસ હરિની આશમાં પ્રેમે રહું! ૧

પેલો પુંવારો જો અરે! એ સૂચના લઈ તાહરી.
હરિનામમાં નિજ કેવી મૌક્તિકસેર^૧ ફેરવતો નરી!
નિજ હૃદયથી મૂગી વિમળ ઊંચે સ્તુતિ શી મોકલે!
તો શું હું માનવ થઈ અરે જડતા નહીં મ્હારી ટળે? ૨

તું તો ખરો કેા સંત સૃષ્ટિમાંહિં લાગે છે મને,
તુજ હૃદયકૂપથી^૨ નીકળે લક્ષ્મિઅમી^૩ રે નિશદિને!
પ્રત્યેક તુજ દાણો ધડીનો જેમ સરતો જાય છે,
ત્યમ મુખથી હરિનામનું અમૃત તુરત ઠલવાય છે!! ૩

એ સર્વ અમૃત સાથ ધસતું જઈ મધૂરા રાગમાં,
સિંચેજ મુક્તિછોડ તુજ લવસદગુણોના આગમાં!

૧. મોતીની સેર-માળા. પુંવારો ઉડે છે તેની ધારનો દેખાવ અહિં લજન કરવાની મોતીમાળા રૂપે કહ્યો છે. ૨. અંતઃકરણના કૂવામાંથી. ૩. લક્ષ્મિનું અમૃત.

એ છોડ ઉધરી આપતો ફળપૂલ શાં સોહામણાં !
સુસ્વાદ ને સુવાસથી મોહી જગત્ લે લામણાં ! ૪

કેવો અરે તુજ લક્તિનો બદલો તને દે ધૃશ આ !
એ લક્તિરોત હું શીખવા તુજ પાસ રહું દિનનિશ હા !
તુજ લક્તિની કંઠ શીતળ લહરી આવી મુજને આથડે,
ઉતારવા ઉરમાંહિં તેને શ્વાસ મુજ ભેરી પે ! ૫

તું તો ખરો રે સંત સૃષ્ટિમાંહિં લાગે છે મને,
હે રેંટ ! ત્હારી લક્તિ અંધો માનવી શું નહિ લણે ?
રે અંધ માનવ તૂજને જડ જાણીને નહિ ઝાંખતો,
પણુ બુદ્ધિ જડની ગ્રહી નિજ જડતા ન ટાળી નાખતો ! ૬

હે રેંટ ! મેં તો આજથી ગુરુ તૂજને મ્હારો કોંધો,
અપકારો માનવિએ ભલે તુજ બોધ લીધો ના લોંધો !
મુજ હૃદયપરનાં પડ ઉખેડી તેજ કંઠ દેખાડ તું !
હરિનામની મુજ શ્વાસમાળા ફરતી ઉર રમાડ તું ! ૭

તુજ પાસ અહિં દિનરાત બેશી કવિતમાળા ફેરવું !
હરિગીત ગાતો, શીત થાતો, તૂજશું મન દેરવું !
હે રેંટ ! તુજ ઉપકાર આ માનું અદલ શુભ રીતથી,
મુજ ધૂજતા ને મંદ ધ્વનિ અરપું તને અહિં પ્રીતથી ! ૮

તારા

(ચોપાઇ)

માડી ! જો આ તારા પડ્યા,
અમકંતા આકાશે જડ્યા !
મુજને તો એ તારા ગમે,
ગગન વિશે ભમતા કંઈ રમે ! ૧

આવે છે દૂર ધરથી બહુ,
ચાલે મૂળા મૂળા સહુ ;
હસતા હસતા વાટે જાય,
ચંદાના અમીઝરણે નહાય ! ૨

સૂરજથી સંતાતા ફરે,
નદીજળે ઊંડા ઉતરે !
કદી કદી કંઈ યાદ જ પડે,
રૂપેરી ધારે જો રડે ! ૩

સુણે પવનનું ધીમું ગાન,
તેમાં સર્વ બને ગુલતાન !
જો એ કેવા ઊભા રહે !
મુજને પણ એ સુણવા કહે ! ૪

દિવસે ક્યાં એ ચાલી જશે ?
શું એ તારા સૂતા હશે ?
જોની એ ચમકાવે આંખ !
ઊંડી મળું હોતે જો પાંખ ! ૫

માડી ! આપ મને તું ઊંડી,
સારા સારા તારા ચૂંટી !
એના હુંય લખોટા કરે !
જહેની સાથે રમતો કરે !! ૬

સમુદ્ર, આકાશ અને હૈયું

(ચોપાયા)

સમુદ્ર પાસે છે નિજ મોતી, રંગ ધરંતાં ન્યારા,
ને આકાશતણી પાસે છે ઝગમગતા નિજ તારા ;
પણ આ મહારા હૈયા પાસે,- મહારા હૈયા પાસે,-
મહારા હૈયા પાસે તેનો પ્રેમ જ છે વિલાસે ! ૧

સમુદ્ર ને આકાશ ખરે એ છે બન્ને તો મહોટાં,
તોપણ એથી અધિકું મહોટું છે હૈયું મુજ જોતાં ;
ને સૌ તેજભર્યા મોતીઓ ને તારાઓ કરતાં,
વધુ સુંદર મુજ પ્રેમ પ્રકાશે, ઝળહળ ન્યોતિ ધરતાં ! ૨

તો હે મહારી રમણી પ્યારી ! ખીલતી યૌવન-ક્યારી !
આ મહારા મહોટા હૈયામાં આવી રહે પધારી !
સમુદ્ર ને આકાશ તથા આ, જોની ! હૈયું મહારું,
એ સૌ પ્રેમથકી પોંગળે છે, અદલ વધુ શું વિચારું ! * ૩

* એક જરમન કાવ્યમાંથી ફાંતર છે.

મેં દીડી તુંને

(મોહક છંદ)

મેં દીડી તુંને, બાગે ફરતી, હસતી રમતી કાલ,
મેં દીડી તુંને, ફૂલો સાથે કેવી કરતી વ્હાલ !
મેં દીડી તુંને, કોમળ પગલે પસવારંતી ચાર ;
રે શા માટે તું મ્હારાપર નહિ ઝાંખી જોય લગાર ? ૧

મેં દીડું કેવું, તુજ હાથોમાં ગરદન નાખી હેઠ,
શા ગાલો રંગી, ગુલાબજૂલ તો દીપતું ખીલતું ઠેક !
મેં દીડું કેવું, તુજ મુખ આગળ કરતું લાડ સચોટ !
રે શા માટે તો હું ખીલી નહિ ચૂમું ત્હારા હોઠ ?— ૨

*

મેં સૂણી તુંને, પાછળ ફરોને દુચકી ફેડતો હાથ,
મેં સૂણી તુંને, તુજ મોતીને^૧ હાકલતી નિજ સાથ ;
મેં સૂણી તુંને, તેપર વ્હાલે વેરતો શમ્દ અમોલ !
રે શા માટે તું મ્હારી સાથે બોલે નહિ એક બોલ ? ૩

૧ આખાઠ. ફૂલને સૂંઘતી વેળા તે હોઠને સ્વાભાવિક અડકે છે.

૨. “ મોતી ” એ ફતરાતું નામ છે.

મેં દીઠો કેવો, તુજ હાથેનો લેતો કોમળ સ્પર્શ !
 મેં દીઠો કેવો, પૂછ હિલવતો, જોતો તને સહર્ષ !
 મેં દીઠો કેવો, ચાટતો કર, ^૧ લપલપ રસના ^૨ સાથ !
 રે શા માટે તો આંખે દાખી ચૂમું નહિ તુજ હાથ ?- ૪

*

મેં પેખી તુંને, તુજ હાથે લઇ છત્રી ધરતી શીર,
 મેં પેખી તુંને, મૂંકતી તેને ત્હારે ખભે રુચિર !^૩
 મેં પેખી તુંને, વ્હાલે તે લઇ, ફેરવતી શી તત્ર !^૪
 રે શા માટે તું મુજને કર દઇ કરે ન ત્હારું છત્ર ? ૫

મેં દીઠી કેવી, ત્હારા કરમાં ફરતી દઇ નિજ હસ્ત !^૫
 મેં દીઠી કેવી, ફરતી તેને શાલીપ્રહી મસ્ત !^૬
 મેં દીઠી કેવી, ખભે મૂંઝી કર, ફરતી તેને ત્યાંય !
 રે શા માટે તો મ્હારા હાથ જ તુજશું નહિ જોડાય ? ૬

૧. હાથ. ૨. જીભ. ૩. સુંદર. ૪. ત્યાં. ૫. હાથો; દાંડો.
 ૬. (છત્રી ધરીને ઉઘાડીએ એટલે તે પ્રહી ભય છે.) હવે એ છત્રી
 ત્હારા હાથમાં પોતાનો હાથ (હાથો) આપી પ્રેરે એટલે હર્ષ અને
 ગર્વથી મસ્ત થઇ શાલીપ્રહી ભય ન તો !

ખીજની ચંદા

(ગરબી) *

ચંદા પ્યારી ! ક્યાં વહેલી એકલડો મૂકી જાય તું ?
પ્રીતિ-ક્યારી રહેજ ખિલાવી એમ વિમુખ શું થાય તું?—

હજે મળિયાને થઈ વાર જરા,
નથો કાઢ્યા મેં પૂરા ઉભરા,
તું ચાલો તેટલે પ્રીતિકરા !—ચંદા પ્યારી ! ૧

તુજ દર્શનનો હું તો પ્યાસો,
લોભાવી તેં દાધો ફાંસો,
તું ખેલ મચાવી ગઈ પ્યાસો !—ચંદા પ્યારી ! ૨

ચંદા તુજ બાણ બદ્ધ કરી,
શીતળ પણ આવો અડચું ભારી,
મુજ હૃદય વિંધ્યું તાકી મારી !—ચંદા પ્યારી ! ૩

* “સુણ સાહેલી, ઇશ્વરકેરી માયા...”—એ રાહ.

તુજ ઉપમા દે છે પ્રમદાને,^૧
 પણુ તું તો ખુદ મુજ ચંદા છે !
 રે તુજ વિણુ રસ સૌ મંદા છે !—ચંદા પ્યારી ! ૪

ને ચક્રવાકોં નિજ ઉર દારે,
 રવિ આખો દિન નિત રહે પ્યારે;
 તું તો પ્રિય જલદોં જવા ધારે !—ચંદા પ્યારી ! ૫

આ તારા નેઈ મને હસશે,
 મુજ પ્રીતિતણી ઠટ્ટા કરશે !
 તે મુજ જીવ ક્યમ સાંખી શકશે ?—ચંદા પ્યારી ! ૬

અંધારું આવીં મને અડશે,
 હૃદયે ઘેરો તેનો પડશે,
 રે કાણુ તેની સાથે લડશે ?—ચંદા પ્યારી ! ૭

જગમાં શું છે એવીંજ પ્રીતિ ?
 શું પ્રીતિની એવીંજ રીતિ ?
 શું ટવળાવે હૈયું જીતી ?—ચંદા પ્યારી ! ૮

૧. પ્રલાણી સુંદરીનું મુખ ચંદ્રમા જેવું છે એમ લેખકે ઉપમા આપે છે.

મુજ આંખથી ધુજતાં ખરતાં,
ને આંસુ ધોંમાં પડતાં ડરતાં,
તુજ મુખડો નેઈ ઝલક ધરતાં !—ચંદા પ્યારી ! ૯

શું પ્રેમ પ્રેમને નહિ જાણે ?
શું પુષ્પ સુગંધી નહિ માણે ?
શું આપ આપ વિધે જાણે ?—ચંદા પ્યારી ! ૧૦

ચંદા તું અંતે જાય ખરે !
પણ કાલે મળજો વહેલો અરે !
તુજ વિના ચંકાર અદલ શું ઠરે ?!—ચંદા પ્યારી ! ૧૧

પ્રભાતશુક્રને

(વસંતતિથકા)

હે યૌવના ગગનસુંદરો શુક્રતારા !
 ઓ પૂર્વમાં ઝળકતી ઉગતી સુખાળા !
 તું બાળકી મુજ સ્વદેશતણી રૂપાળી,
 શી સ્થિર તૂજ નજરે રહ્યો છે નિહાળી ! ૧

તું શી ઊંભી રહ્યો અહિં અનિ શ્રેમ રાખી
 આ હિન્દના હૃદય ઉપર ડોક નાખી !
 દીસે વિરામ બહુ પામતો તું રસીલી,
 આનંદમાંહિ દોપતી અનિ તું છખીલી. ૨

કે એમ શું ચળકતી તુજને સુતાલે
 ટીલી સમી નિરખું હિન્દતણે કપાળે ?
 કે હિન્દને શિર સુશોભિત એમ થાપી
 આ તું દોપે મુગટ નેવો પૂરી પ્રતાપી ? ૩

આકાશનાં ઉધડતાં ભવ્યદ્વારમાં શી
કા મુગ્ધ સુંદરોશું આવીં જોભે તું ખાસી !
હા, જાણું ફેટેણુ કંઈ મીઠડલાં તું લાવે,
જે જિહ્વી જગતચક્ષુ ભરે? પ્રભાવે ! ૪

તું તો પ્રભાતતણીં દૂતીં પવિત્ર શી છે,
આવી પ્રભાકરતણીં^૨ પધરામણી ફેટે !
આકાશદેવીં શરમાઈજ થાય રાતી,
ને તું પછી ખસીં જઈજ વિલુપ્ત^૩ થાતી ! ૫

હા, તેમ ક્યાર પ્રિય તે જયલાનુ^૪ આવી
તેજપ્રવાહમહિં હિન્દ દિયે ડૂંખાવી ?
આકાશશું નવીંન રંગજ હિન્દ ધારે,—
દે શુક્ર ! એવીં અમને સુવધાઈ ભારે ! ૬

તું થા રૂડો ભરતનો શણુગાર પ્યારો,
દીપાવ પ્રિય મુજ હિન્દતણા કિનારો,

૧. “ભરે” નો કર્તા “જે” છે—“જગતચક્ષુ” નહિ. ૨ સૂર્યની.
૩. અલોપ; અદશ્ય. ૪. કૃતેહનો સૂર્ય.

શોભાવ તું સરસ હિન્દધ્વજ^૧ ધરાએ,
અંકાવ આખ ખુખ હિન્દતણું સહાયે ! ૭

તહાં દરેક સ્મિતહાસ્ય ખિલાવશે જો !
તહારાં કરો^૨ નર્મીન તેજ જમાવશે જો !
તહાં અમીઝરણુ શીતળ શાંતિ દેશે !
તહારાંજ ગૂઢ કવિતો સહુ કાર્ય કહેશે ! ૮

કેવી હતીજ ખુખસૂરત તૂજ જેવી,
તે હિન્દ પીડિત દોસે પોંજી આજ કેવી!!
તું પાછું આપ શુભ નૂર સુહિન્દમુખે,
તો દીપશે અસલ જેવીજ હિન્દ સુખે. ૯

આશીષ હું ઉરથકી દહિં પૂર પ્રીતે,
થાઓ તમો ઉભયના^૩ જયનાદ નિત્યે !
ક્યારે પ્રભુ અદલ તે દિનમોજ આખું?—
હું દૂરથી કંઈક આજ ભવિષ્ય જાંખું ! ૧૦

સમુદ્રકાંઠે

(ઇંદ્રવજ્ર)

શી શાંત ને સુંદર સાંઝ આજે !
 રૂપેરી ચંદા પણ જોઈ લાજે !
 નિવૃત્તિ-આજ્ઞા^૧ સહુ ઠામ પૂગી !
 ને આ જીભી કુદરત સર્વ મૂગી ! ૧

કેવો દૌસે શાંત પવિત્ર કાળ !
 સૂતુ^૨ રડીને જ્યમ શાંત આળ !
 કે જેમ કે સાધુ ધરી સમાધી,
 એટો દૌસે શાંતજ શ્વાસ આંધી ! ૨

ધીમે ધીમે ઉતરતોજ હેડે
 પ્હોજો થતો સૂર્ય સુવર્ણ પેડે
 શોભા ધરી, ઉર અનંતતાને^૩
 નિવૃત્તિમાં જાય સમાધ જાણે !* ૩

વિશાળ સિંધુ પર ઉતરીને,
 શી સામ્યતા^૪ આ નભની^૫ દરી છે !

૧. શાંતિદેવીની આજ્ઞા. ૨. અહિં 'દૌસે' અધ્યાહાર છે. ૩. નિત્યતા; Eternity. * "પ્હોજો થતો સૂર્ય સુવર્ણ પેડે શોભા ધરી ધીમે ધીમે હેડે ઉતરતોજ અનંતતાને ઉર (અનંતતાના ઉરમાં) નિવૃત્તિમાં જાણે સમાધ જાય (છે)" એમ અન્વય છે. નિવૃત્તિ=શાંતિ. ૪. નરભાસ; શાંતવૃત્તિ; સાલસાધ. ૫. આકાશની.

હા ! ગુપ્ત કે સાંકળથી ધરીને,
બાંધી લઈ શાંતિ બધે ભરી છે ! ૪

ઐશ્વર્ય હાં જગત છે પ્રતાપી,
સર્વત્ર ભાજે સમતા જ વ્યાપી ;
સૂણો ! કરે નિત્ય^૧ ગતિથી જાનો
મ્હાગર્જનાશુ^૨ ધ્વનિ તે સદાનો ! ૫

હે પુત્રો મ્હારી ! મુજ સાથ વહાલે
આ સર્વ ભેદો સુણુતી તું ચાલે ;
શું છે તને જો જગવે^૩ ન રડા
ગંભીર ને પુણ્ય વિચાર ઊડા ! ૬

તેથી અરે પ્રકૃતિ તૂજ કાંઈ
ઝાઝી નથી દિવ્ય પવિત્ર ચાઈ !
તું તો હરિના હૃદયે રહી છે,
જો પ્રેમથી નિત્ય તને પ્રહી છે ! ૭

રે આત્મના મંદિરમાંહિં ત્હારા
તું પ્રાર્થના નિત્ય કરે જ બાલા,
જ્યાં છે સદા ઇશ્વર સાથ ત્હારી,
ના જાણિયે આપણ, પુત્રો મ્હારી !* ૮

૧. હમેશની. Eternal. ૨. જગાડે. * વડેશ્વર્ય ઉપરથી
મિશ્ર.

સૃષ્ટિનું દિવ્ય શાસ્ત્ર

(દ્વિતીય ભાગ)

જો ચંદ્રિકા^૧ સાથે ઉપા^૨ મળીને,
અન્યોન્યનાં અંતર ભેળવીને,
શેા રંગ આકાશ વિશે મચાવે !
તો હે પ્રિયે ! શું ન તને જ લાવે ? ૧

સંધ્યાતાલું રંગીન મુખ ચૂમી,
જો શુક્રતારા નભમાં^૩ ઝઝૂમી,
શાં પ્રેમતેજે હૃદયો પુખાવે !^૪
તો હે પ્રિયે ! શું ન તને જ લાવે ? ૨

૧. ચાંદની; ચાંદરણું. ૨. મળસકું. ૩. આકાશમાં. ૪. સ્પર્શસ્થ તથા પછી આકાશમાં પશ્ચિમ દિશાએ જો રાતો દેખાવ થાય છે તે સંધ્યાનું રંગીન મુખ; એ મુખને શુક્રતારા જે પહેલી પ્રગટે છે તે તલપીને ચૂમે છે અને બન્નેનાં હૃદયોને તે વેળા દેખાતા પ્રેમરૂપી તેજમાં પુખાવે છે.

કેવી રહે છે વિંટળાઈ સનેહે
 આકાશગંગા^૧ નલને સુદેહે,
 ને પ્રેમનાં શાં ઝરણો ચલાવે!
 તો હે પ્રિયે! શું ન તને જ લાવે? ૩

અસ્તોદયે સૂર્યકરો^૨ લપેટે^૩
 લાંબાઈ જો વાદળને જ ભેટે,^૪
 ને પ્રેમસ્થંભો તહિં શા ઉઠાવે!^૫
 તો હે પ્રિયે! શું ન તને જ લાવે? ૪

આ જો હવા તન્મય^૬ તો ખનીને,
 ચોપાસ કેવી વળગી ભૂમિને,
 શો પ્રીતિનો શ્વાસ અધે જમાવે!^૭
 તો હે પ્રિયે! શું ન તને જ લાવે? ૫

૧. રાતે ગગનમાં દેખાતો સફેદ પાટો. ૨. સૂર્યનાં કિરણ અથવા હાથ. ૩. લપેટાએ, જરીકસખના વસ્ત્રે. ૪. સૂર્યના અસ્ત તેમજ ઉદય વેળાએ વાદળમાંથી તેનાં કિરણો લાંબાં ને લાંબાં અર્ધગોળાકારમાં પ્રૂટે છે તે દેખાવ છે. ૫. એ પૃથક્ પૃથક્ દેખાતાં લાંબાં ને લાંબાં કિરણો તેજના સ્થંભો જેવાં જણાય છે તે સ્થંભોને અહિં પ્રેમના સ્થંભો કહ્યા છે. ૬. તલ્લીન. ૭. જે હવા આપણી પૃથ્વીની આસપાસ વળગી રહી છે તેનો પ્રીતિમય શ્વાસ જ હામહામ ફેલાઈ રહ્યો છે.

જો વાદળાં આ બહુ બંગ? દોડે,
અન્યોન્ય કેવાં રમો ઉર નેડે,
ને પ્રેમના શા ઝણુકા બતાવે! ૨
તો હે પ્રિયે! શું ન તને જ લાવે? ૬

આ સૃષ્ટિલીલા સધળે જ એવી
હું જોઉં છું, ઓ મુજ ઉરદેવી!
એ સૂક્ષ્મ લીલા જગને ટકાવે! ૩
તો હે પ્રિયે! શું ન તને જ લાવે? ૭

છે દિવ્ય એ શાસ્ત્ર જ સૃષ્ટિકર્ત્ર!
ના ઇશિનું સાધન કેા અનેરું! ૪
એ પ્રેમ મ્હારું ઉર જો વસાવે,
તો હે પ્રિયે! શું ન તને જ લાવે? ૮

૧. રીત; તરેહ. ૨. વાદળાંના ધસારાથી વીજળી થાય છે; એ વીજળીને વાદળાં રમીને પોતાનાં અંતઃકરણ અન્યોન્ય નેડે છે તેના પ્રેમના ઝણુકાઈપ અહિં કહ્યી છે. ૩. એ પ્રેમની લીલા અતિ સૂક્ષ્મ છે અને એ લીલાથી જ આખું જગત્ ટકેલું છે. ૪. આ સૃષ્ટિને ચલાવવાનું ઇશ્વરનું સાધન પ્રેમ વિના બીજું કાંઈ નથી!

એક માતાનું સ્વપ્ન

(રેખતા)

‘તજ હું માતને પ્યારી
ગર્ભ ક્યાં બાળકી મ્હારી ?
ફરી મુજ જાતોંથી છૂટી
લોંધી ફૂલશું ઇશે ચૂંટી !

૧

અહો પ્રભુ ! શું તને લાવ્યું,
હૃદય મુજ એમ સળગાવ્યું ?
હયું પ્રિય બાળસુખ મ્હારું,
રડી રડોં દિન ગુળરું.

૨

ગયો રવિ પાણુ ફરી મળશે,
જગતઅંધાર પાણુ ટળશે ;—
ફરી મુજ બાળ ક્યાં નેહું ?
ન હું અંધાર મુજ ખોઉં !’

૩

(ઉપ-વસંતલિલકા)

રડી રડી હું દિન એમ કાઢું,
વધે વધારે મુજ દુઃખ ગાઢું;
બોલી પડું: “ઓ મુજ બહાલો બાળા!”—
ને આંખથી વહો રહે તહિં આંસુધારા. ૪

રે એમ રાતે દુઃખમાં ડૂબેલી
શય્યા^૧ વિશે હું રડતી પડેલી
સૅંધ ગઈ આંસુથી આંખ ધોતી,
બારી વિશેથી શશિને^૨ સ્થિર જોતો જોતી. ૫

અને દોડું મેં કંઈ સ્વપ્ન ત્યાંહિં,
કારાઈ તે તો રહ્યું ઉરમાંહિં;
દેખાવ તે હું ન ભૂલી શકું ઓ!
ના જોઉં બાળકો ફરી મુજ બહાલો શું ઓ?—૬

(રેખતો)†

ગગન તારકમણીજડિયું^૩
સુહાતું દૃષ્ટિએ પડિયું,

૧. બિછાનું. ૨. ચંદ્રને. † અહિંથી હવે તે સ્વપ્નનું
૩. તારાકમણી મણીથી જડેલું.

૩૬ શણુગારભરો એવી
પધારી ભૂં રજનીદેવી.

૭

ઊંભી સરિતાતટે જાણે
સ્મરૂં મુજ આળ તે ટાણે ;
જળે જોઉં, નભે જોઉં,—
ન આળા દેખીને રોઉં.

૮

પછી આકાશમાં સરતું
દોહું શશિનાવૃં મેં તરતું,
નિરખી મહિં સુંદરી, જેવી
જણાતી સ્વર્ગની દેવી.

૯

દોહું તેજસ્વી મુખ હસતું,
જહીં અમૃત સદા વસતું ;
રજતકસખી વળી વાળ
દોહા દીપાવતા ભાળ.

૧૦

૧. પૃથ્વી ઉપર. ૨. નદી કિનારે. ૩. આકાશમાં. ૪. ચંદ્રની હોડી. ૫. રૂપેરી કસબવાળા; (ચંદ્રના રૂપેરી કિરણનો અહિં ધ્વનિ છે).

હતો હાથે વર્ણો અખંડ
ધરેલો જ્યોતિનો? દંડ:—
મધુર એ રૂપર મોહી
હૃદય આશે^૩ રહું જોઈ.—

૧૧

(રોહરા)

સ્વર ત્યાં મધુરો ગાનમય આવી પડ્યો મુજ કાન :
“અલાગણી માતા અહો ! ધર તું મુજમાં ધ્યાન ! ૧૨

આવ, તને તુજ બાળકી દેખાડું હું આજ,
તણે દે સર્વ વિલાપ તુજ, ઉલટું બગડે કાજ ! ૧૩

પેલો તેજપટો પડ્યો નહોજળપર મુજ જોહ,
તેપર ચાલી આવ તું, નવ ધર કંઈ સંદેહ !” ૧૪

એમ કહીને દેવીએ વીંઝ્યો જ્યોતિદંડ,—
ને નહોજળપર મેં દોડો તેજપટો જ અખંડ ! ૧૫

તેપર અરધી નીંદમાં^૪ ચાલી રાખી લાવ,^૫
કર ધરો ઉંચકી દેવીએ ખેસાડી નિજ નાવ ! ૧૬

૧. તેજનો; પ્રકાશનો. ૨. લાકડી. (Mace; Sceptre).
૩. સ્વર્ગની દેવી બાળકીની કાંઈ લાજ આપશે તે આશે. ૪. પેલા
તેજદંડની અસરથી અરધી જાગતી ને અરધી ઊંઘતી. ૫. વિશ્વાસ.

(રેખતો)

અને પછી નાવડું ચાલ્યું,
સરતું આકાશમાં ભાળ્યું;
લહરી વાતી સુવાસભરી,
હૃદય-આશા અધીર કરી.

૧૭

નીચે પૃથ્વી રહી ગઇ, ને
મને એ નાવડું લઇને
ઝપાટે ચાલ્યું આકાશે;
જતી હું જોતી ચોપાસે.

૧૮

પછી તારાની વચમાં રે
જતું મુજ નાવડું ન્યારે,
કમળમુખ દેવી ત્યાં બોલી
મધુર ધ્વનિએ પ્રીતે બોલી:—

૧૯

“અધીર નારી ! તને આ જે
જણાતા સર્વ તારા તે

ગણે તું તેજના ભારા,
તદપિ છે વિશ્વના ક્યારા !

૨૦

ધરા^૧ ભરો છે અકથ^૨ પાપે,
હજારો દુઃખ ત્યાં વ્યાપે,
મહા એ દુઃખજ્વાળાથી
ઉગાડે બાળ કૈક મથી !

૨૧

અને આ તારલારૂપ
દોષે ક્યારા મુજ અનૂપ,
મૈકું ત્યાં બાળ રમવા રે
સદ્દ જોડે જોડે ક્યારે !

૨૨

જગત્ અજ્ઞાનમાં ડૂલ્યું
વૃથા^૧ રૂદન કરે ભૂલ્યું,
નડે અહિં બાળને સૌ તે,—
અધોર નારી ! તું જો પોતે !”

૨૩

(વસંતતિલકા)

એવું કહી ફરો વૉંઝ્યો નિજ તેજદંડ,
 ને ત્યાં પ્રભા^૨ ઝળહળી રહો શી અખંડ !
 ને નાવ જેમ વધતું, સહુ જ્નેતો તારા,
 જે શોભતા સહુ દોહા દ્વિવ્ય વિશ્વક્યારા ! ૨૪

દીઠાં અસંખ્ય રમતાં કંઈ બાળ ત્યાં રે
 આનંદમાં કરો રહ્યાં મધુગાન ક્યારે,—
 ક્યારા સહુ દોપો રહ્યા વિધવિધ રંગે,
 ને નાયતાં સકળ બાળક ત્યાં ઉમંગે. ૨૫

ક્યારા અસંખ્ય કંઈ એમ કોંધા પસાર,
 તોયે ન દીડો મુજ બાળકો તેહ ઠાર;—
 દીઠો પછી દૂર પડ્યો તહિં એક ક્યારો
 તોફાન રેલમહિં ડૂબો ગયેલ સારો ! ૨૬

ત્યાં આવતી પછો દોડી મુજ બાળકીને
 તે રેલમાંહિં ધસડાતોજ મુખ દીને;^૩—

૧. ફેકટતું; નકાચું.

૨. તેજ; રોશની.

૩. લાચાર મુખે.

આનંદ તો સકળ બાળકમાં દોડો ત્યાં,^૧
ને મૂળ બાળકોતણી ક્યમ આ દશા હાં? ૨૭

(રેખતો)

હૃદયનો ભાગવા ભેદ
વદી બાળા ધરી ખેદ:
“અહો મુજ માત! શું બુઝે?
કરે હજી શોક તું શું એ? ૨૮

સહ તુજ હાય અહિં આવી
મૂકે તોફાન ધૂમાવી,
અને તુજ આંસુની રેલે
જઉં ધસડાતી આ ઠેલે!^૨— ૨૯

સુણી એ બાળકીમુખે
કૂદી હું ભેટવા દુઃખે,^૩—

૧. પેલા જે બધા આગલા ક્યારા (તારા) પસાર થઇ ગયા
માં. ૨. હડસેલાએ. ૩. આ તેની દશા જોઇને દુઃખ
ઉભરાઇ આવ્યાથી.

સુણ્યો ધનકાર હતભાગી?—

અને શય્યા ઉપર જાગી!

૩૦

‘હવે મુજ બાળ ! ના રોઉં,

હૃદય શાંતિજળે ધોઉં;’^૨—

તદપિ આનંદશોકભર્યું^૩

અરે તે સ્વપ્ન નહિ જ ક્યું !

ફરી મુજ દિવ્ય બાળાને

તણાવું ન રેલતોફાને;—

અહા ! પણ કેમ ઉર ભૂલશે,

અરે મુજ બાળ ક્યાં મળશે ? !^૪

૩૨

૧. કમનસીબ.—હોડીમાંથી ફરવાનો ધનકારો થયો તે બ કમનસીબ નીવડ્યો, કારણ તેના અવાજથી જાગી ઊઠી અને સ્વ લોપ થયું જેથી બાળકની ભેટ થઇ શકી નહિ. ૨. (આ કડ સ્વપ્નમાંથી જાગી ઊઠ્યા પછી તુરત કાલાવાલાફે બોલાયલી.) : બાળકનાં દર્શન થયાં તેનો આનંદ તથા તેની દશા જોવાથી ઉપજેલો શોક,—એ બન્ને ભાવથી મિશ્રિત. ૪. જો કે પ્રરીથી રડવા કે મા અપ્રસોસ નહિ કરવાનો તે માતા ઠરાવ કરે છે, તો પણ તેની લાગણીઓ છે તે તો હજી જેવી ને તેવીજ છે, એ માતાના હૃદયન વિચિત્ર દીનતા અને કામળતા બતાવે છે.

દુઃખ અને તેનું વિસ્મરણ*

(ધ્વનિત)

દુઃખમાં ડૂબતી દુનિયા તફડે તરવા,
પણ મસ્તતરંગ^૧ વધુ ગુંગળાવી જ દે;—
સહુ એ નિરખી નિરખી મુજ રંક હદે
દુનિયા તજી ચ્લાય છૂટું નલમાં^૨ ફરવા;

જહિં^૩ મુક્તદમે^૪ સહુ ભૂલો ગમે ફરવા,
પડ્યું છે જહિં રૌખ^૫ સુવર્ણ^૬ પદેજ પદે^૭

* દુનિયા દુઃખમાંથી ઉગરવા માટે અનેક પ્રયત્ન કરે છે પણ જેમ તે ઉગરવા મથે છે તેમ તેમ તે દુઃખજાળમાં વધુ સપડાતી છે, કારણ તેને એ દુઃખ ભૂલવાનો તથા તેમાંથી ઉગરવાનો ખરો જાણતો નથી. એ ખરો પંથ કવિ કયો ધારે છે તે આ કાવ્યમાં વર્ણવવાનો ચત્ન કર્યો છે.

૧. તોરાની મોઝ. ૨. આકાશમાં. ૩. જે નલમાં.
છૂટા દમે. (Freely; with free breath). ૪. રૂપ.
સોનું. ૫. ઠરઠર; પગલે પગલે.

ફરતા રવિ ચંદ્રજ વેરો જતા જળ
 ઉડતા રસિકાત્મનો દીનદશા^૧ હરવા ! †
 વળો^૩ કામળ વાદળોની સુખદૂંધ વિશે
 પડો સ્વપ્ન નિહાળું મોહાં શશિનાવ^૪
 તહિં ગાન અલૌકિક બુદ્ધિલનું સુણોને
 સહુ ઐહિક^૫ દુઃખતરંગ ડૂબાડું નિશે.
 પછો ગાન અલૌકિક-લૌકિક^૭ કે કરોને
 જગને નિજ લૌકિક દુઃખ ભૂલાવું ધર

૧. વાદળો. ૨. ગરીબ અવસ્થા. † કુદરતની બુદ્ધિ
 અને તેની બુદ્ધિ પિછાનવા આ સંસારદુઃખઅધનથી છૂટા પડી
 શકે એવો જે આત્મા રસિક છે તેની ગરીબ અવસ્થા ટાળ
 આકાશમાં ફરતા સૂર્ય ચંદ્ર વાદળપર ડરડર સોનુંરૂપું વેરતા જળ
 જે રસિક આત્મા એની કિંમત પિછાની શકે છે તે જ એ સો
 ઉપાડી લઇ શ્રીમંત બને છે ! સંસારદુઃખ ભૂલવા અને ટાળવા
 ગરીબ અને અશક્ય હતો તે હવે શ્રીમંત અને શક્તિમાન થાય
 ૩. અહિં “ જ્યાં ” અધ્યાહાર છે. ૪. ચંદ્રની હોડી. ૫.
 દુનિયાનું. ૬. રાત્રિના અધકારમાં. ૭. Unworldly-worldl

સંધ્યાને અરજ

(લાવણ્યમયી)

હે સુંદર સંધ્યા ! મને તું દે સંતાડી !
ગુંચવાવે બહુ આ હવે જગતની ઝાડી !
કંઈ ચિંતા, દુઃખ, વિચાર, ભભાવે મુજને,
બહુ હૃદય ખમે છે ભાર, વિનવું હું તુજને ! ૧

તુજ સુંદર રંગોંન પાંખ તેં શી ફફડાવી,
અંદર શી મધુર સુગંધ વળી પ્રસરાવી !
તુજ દૂંફલરી એ પાંખ હવે ઉઘાડી,
તેમાં હે સંધ્યા ! મને તું દે સંતાડી ! ૨

આ જીવડો મ્હારો હવે ન જાયે ઉડતો,
ઉડતાં જિંડો દુઃખજળે વિશેષે ધુડતો !
મુજ નયન સમીપે ભૂત^૧ આવી રહે ઊભું,
ને વર્તમાન ને ભાવિ^૨ જોઈ હું ડૂબું ! ૩

ઉકળી ઉકાળે સૂર્ય જગત્ દિન આપો,
 તે સાથ ઉકાળે મને વિચારો લાખો;
 પણ જોઈ તુજને હવે, વિનવું હે માડી,
 સંધ્યા ! લઈ હેતે મને તું દે સંતાડી ! ૪

જો મને સૂવાડી ગુંથે સ્વપ્નની જાળી,
 ને આ સઘળો ઉકળાટ દિયે તું ટાળી,
 તો પેલી દૂર સ્વર્ગીય ખતાવ પ્રભા ? તું,
 જોમાં આ સઘળું વિશ્વ લીન થઈ જાતું ! ૫

ને ભૂલી સઘળું ભૂત,^૧ આત્મ આ મ્હારો,
 કંઈ ચિંતન મધુરું કરે, ખતીને ન્યારો !
 મધુકરશું^૩ પુલ ત્યાં ચૂંસે, ભમી સુખ-વાડી !
 તો લે, લે, સંધ્યા ! મને તું દે સંતાડી ! ૬

કરતો કરતો મુજ આત્મ મનન ત્યાં કરશે,
 કંઈ પ્રેમ અને આનંદ-રંગ ઉર ધરશે,

૧. તેજ; રોશની. Light. ૨. Past. ૩. મધમાખી
 જેવો.

ને રંજ અને યત્નનો અંત વિચારી,
ઇશ્વરમાં ધરશે આશ, પંથ સંભારી. ૭

પણ જો આ જગતી રંજ અને દુઃખ વધતાં
તું જોય મૂળ ચોપાસ, ધુમ્રશુ^૧ ચઢતાં,
તો તું નિશ^૨ બની,† લઇ મને પાંખ ઢાંકી દે,
સંધ્યા! બોલો દે મુજ આંખ, સદાની નીદે! ૮

૧. ધૂમાડા જેવાં. ૨. રાત. † તો તું જો આ
રાત્રી—સંધ્યા—જે તેની રાત બનીને.

પુષ્પ

(અદલ ૭૬)

પ્રિય પુષ્પ ! તને અહિંથી ઉચકી
 લઉં હાથ વિશે બહુ હર્ષયકી,
 પણ કાંઈ વિચાર વિશે ચમકી
 જગહાલ વિચારે ;

કરમાઈ જવા નહોં તું ખોલ્યું,
 તુજ શ્રેષ્ઠ સુગંધમહીં નોંક્યું,
 ગૂંદ બોધ દઈ ખરો ભૂમિ દળ્યું :
 સહુ આખર ખારે !

અતિ રંગ અનુપમ અંગ ધર્યો,
 દોપવા વર્ણો ખૂબ ઉમંગ ભર્યો,
 ખડો ડોકયકી બહુ ઠાઠ કર્યો,—
 સહુ એ શિદ ધાર્યું ?

શુભ દિન ઉગ્યો નકો રાત થવા,
ઉદધિ^૧ ઉછળે ભરો ઓટ જવા,
ઉડશે થઇ જીરણુ^૨ રંગ નવા,
નહિ તેં શું વિચાર્યું ? ૨

જન કૈક જગે ન વિચાર કરે,—
(ન ધરાપર પાય જરાક ઠરે!)—
નિજ ઉત્તરદિયતિ^૩ નહીં સમરે
સહુ ભાવિ^૪ જ ભૂલી;
પણ આખર પાય દોલા ખનશે,
પસતાઇ ઘડી દળીને ગણશે,
દળતા દળતા ભૂમિમાં લળશે
લવસાગર ડૂલી ! ૩

પણ એહ જનો તુજ હાલ અહીં
નિરખે કદો આ ઘડો એક રહી,
પ્રિય પુણ્ય ! કહે, શોખવે શું નહીં
વિધિમર્મ જ તું તો ?

૧. સમુદ્ર. ૨. જૂના. ૩. પાછલી હાલત. ૪. ભવિષ્ય.

તુજમાં સહુ એહ સમાઈ ગયો,
 વળી વિશ્વતણો વર ભેદ રહ્યો,
 તુજ સાથ ખરે નિરખું અહિં એ
 ખુદ કાળજ સૂતો ! †

તુજને ઉંચકી ધરું હ્યાં હું કરે,
 તુજ ગંખલો, પાંખડો, સર્વ અરે,
 પણ હે પ્રિય કોમળ પુષ્પ ! ખરે
 કદો નો સમજું હું,

અહિં કોણુજ છે ધરણીપર તું,
 મૂળ, સૌ, વળી સૌમહિં સૌ ખનતું,
 તવ શું ધશ માનવિ છે વરતું
 ઝટ એ સઘળું હું !! ‡

૫

† ત્હારી સાથે અહિં ખુદ કાળ—વખતને જ સૂતેલો હું નેહિં
 છું ! વખતની નૂતી નૂતી સ્થિતિના સર્વ ભેદ આ ફૂલમાં સમાઈ ગ-
 ચલા છે. ‡ આ છેલ્લી કડી અંગ્રેજી કવિ ટેનિસનના એક
 કાવ્યનું ફાંતર છે.

કન્યા અને વરરાજનું પાણિગ્રહણ^૧

અથવા

દિવ્યદ્વારમાં પ્રવેશ*

(રેખતો)

હૃપાયો સૂર્ય પશ્ચિમે,
તિમિર સરતું વધે ધીમે;
ગગનમાં શુક્રતારાની
પ્રગટ થઇ જોત જો નહાની ! ૧

બધે ગંભીર છે શાંતિ:
પવિત્ર જ કાળની કાંતિ !^૨
અને મુજ માટ પ્રિયકેરું
જુઓ આવ્યું પ્રગટ તેડું ! ૨

૧. હસ્તમેલાપ. * ટેનિસનની "St. Agnes' Eve" વાંચતાં સંજેલી. ૨. એ ગંભીર શાંતિ જાણે આ પવિત્ર કાળની જ કાંતિ-જીવસૂરતી છે !

ધૂમર^૧ સમ શ્વાસ તો મ્હારો
ઉપર આ જાય છે ન્યારો,
અને હે પ્રાણુ તું મ્હારા !
ત્વરાથી જા પૂંડે પ્યારા !

૩

સરપ સમ ચાલતું પેટે,
તિમિર પ્રસરાતું ભૂ^૨ બેટે,
ઘડી મુજ એ જ આલાસે
જતી લઇ જાય પ્રિય પાસે !^૩

૪

ઝલકતી શુકની જ્યોતિ
ઉરે મુજ^૪ આશ કંઇ પ્રેતી,
રજતરશ્મિ^૫ ઉતારીને,
હૃદયને જોય ધારીને !

૫

અને આકાશ આ કેતું
દિસે નિર્મળ ઘરફ જેવું !

૧. ધુમ્મસ. ૨. ભૂમિને. ૩. મ્હારી ઘડી એ જ અંધારાનું અનુકરણ કરતી મને મ્હારા પ્રિય પાસે લઇ જાય છે ! ૪. 'મુજ' 'ઉર'નું વિશેષણ છે, 'આશ'નું નહિ;—'મ્હારા ઉરમાં.' ૫. રૂપેરી કિરણ.

અહા મુજ પ્રાણ પણુ એવો,
પ્રિતમ ! કર શુદ્ધ મણિ જેવો ! ૬

ધોંમું મુજ ઉર ઉપસાતું,
પ્રિતમનું ગાન કંઈ ગાતું,
શરોરમાં સુર આ વેળા
ભરે છે ભૂમિપર છેલ્લા !!— ૭

અરે જો ! પંથના મહારા
પ્રગટ પેલા થયા તારા !
મને ઉપર જવા શી આ
નોંસરણી તો ઉતારી હા ! ૮

નોંસરણી એજ ઉતરી રે
પગો આવ્યા હતા ધીરે ;
હવે તે પ્રેમથી પાછા
પ્રિતમને જઈ મળે સાચા ! ૯

૧. ધીરજ ધરીને—કારણ પ્રિતમથી છૂટાં પડી વિભ્રમનું દુઃખ
ઘણું અમવાનું હતું !

નજર પાછળ જરા નાખી,
પછી કાંટો? ઉપર તાકી,
રૂડી તારાસૌડીપર એ,^૨
ચઢતો પ્રાણ પથ ધરશે !

૧૦

નહીં કે નાખશે આંહિં
પૂંકે નિઃશ્વાસ રે કાંઈ!
મને મુજ માર્ગમાં આવી
દિયે તોફાન અટકાવી !^૩—

૧૧

ઝખુંકો મારતા કેવા
થયા ચમકાર વીંજ જેવા !
અહા એ પ્રેમથી ઝાઝા
ઉઘાડ્યા દિવ્ય દરવાજા !^૪

૧૨

૧. પ્રાણના હોકાયંત્રનો કાંટો. ૨. એકેક તારો તે એકેક પગથી અને એ એકેકને માથે ઊભેલા સર્વ તારાની જે નીસરણી બની તે દિવ્યદ્વાર આગળ અડકાડી રાખેલી છે. ૩. એ નિઃશ્વાસ (કે વિલાપ) વાનવટોળિયાના તોફાનરૂપ બની મહારા દિવ્યદ્વાર તરફના માર્ગમાં આવી અટકાવ નાખશે ! ૪. મને અંદર લેવા દિવ્યભૂમિના સોનેરી દરવાજા ઉઘાડ્યા તેનાં ભવ્ય આરણ્યના ઉઘડતીવેળા જે ચમકારા થયા તે કેવા ઝખુંકો મારતા દેખાય છે !

નોંસરણી આ ચઢી હાવે,
ઉપર હું જાઉં છું ભાવે;
મને લઈ દાર તો માંહિ,
પૂંડે બીડાય છે આંહિ! ૧૩

વિરહદુઃખ મૂળ દળવાને,
મને માયાર્યો મળવાને,
અરે સ્વર્ગીય વર મહારો
જુએ મુજ વાટ હાર પ્યારો! ૧૪

હવે વિજેગ મુજ ટળશે,
સદા વિશ્રામ તો મળશે,
નિરંતર સુખ હવે લઈશું,
અનંતાનંદમાં રહીશું!— ૧૫

ઝળુકતું તેજ ને પૂડે
સુણો આનંદધ્વનિ ઊડે!—
અને કન્યા વિમળ હાથે
મળી વરરાજની સાથે!! ૧૬

૧. મહારો અંદર પ્રવેશ થયો કે તુરત પાછળ એ દિવ્ય દરવાજો
પાછો ખંધ થાય છે. ૨. હવે મહાર આ દિવ્યભૂમિમાં આવતું થયું ત્યાં.

એક સુંદર સાંઝ

(વસંતતિલકા)

સ્વર્ગીય તેજ અહિં વેરતો સાંઝ આવી,
ને ભાવિગાનતણું કાવ્ય જ સાથ લાવી,
તે મેં સુણ્યું નહિ સુણ્યું કંઈ લુપ્ધ^૧ કાને,
જેણે દોંપાવી લલચારો અહિં ધરાને. ૧

રંગી દોંધું સુવચને નભપૃથ્વ^૨ પેલું,
જે અર્ધગોળ વળી પશ્ચિમમાં ઊભેલું;
કેં દિવ્યભૂમિતણી છાય અહિં ચિતારી
એ સૂચવે અવર^૩ જીવનકેરો બારી ! ૨

આ પૃથ્વીને સરવ જોત જ શુષ્ક^૪ આંહિં
ને કોઈ એમ નહિ રાખત ભાવ કાંઈ,
સ્વર્ગીય તેજ પણ આ ભૂમિએ પડે છે;
રે પૃથ્વીને કંઈક તેજ મહાત્મ્ય^૫ દે છે ! ૩

૧. લોલાઈ ગયલા. ૨. આકાશનું પાનું. ૩. બીજાં; હવે
પછીનાં. ૪. સૂકી. ૫. મહોટાઈ.

હા માનવી મર્થોજ જીવનભેદ જોળે,
તત્રાપિ ના સમજતો કંઈ આંખ ચોળે;
આ સાંઝના ઝઝળતા પડદા પછાડી,
હે માનવી ! છુપવો છે બહુ હર્ષ-વાડી ! ૪

એ વાડોમાં સકળ દિવ્યજનો રમે છે,
ને પુષ્પમાળ પ્રભુપ્રેમતણી ગુથે છે ; .
એની સુગંધ અહિં સાંઝ પ્રસારો દે છે,
આ મૃત્યુલોકતણી ચક્ષુ મિષેજ ખેંચે ! ૫

એ વાડો-પંથ રવિ અસ્ત થતો બતાવે,
પૂઠે જતો અમર આત્મ વિરામ-ભાવે
એ વાડોમાં જઈજ દિવ્ય પ્રભાત દેખે,
ને માનવી ભૂલો જઈ નિજ રાત લેખે !† ૬

સૂર્યાસ્તભૂમિ સહુ આત્મતણી રસીલી,
ત્યાં આત્મનું નવોન જીવન રહે જ ખીલી ;

૧. બહાને; નિમિત્તે; મસે. † સૂર્ય અસ્ત થયો એટલે અહિં
આપણે જાણીએ કે રાત થઈ, પણ એ સૂર્યની પૂઠે ને અમર આત્મા
જાય છે તેને તો પાછું ત્યાં પ્રભાત જ થાય છે, તેને કાંઈ રાત નથી.

રે ત્યાર આત્મ મુજ આ બની દિવ્યપંખી
ને ઉડશે તુજભણી તુજ ભૂમિ ઝંખી ! ૧૪

તે વેળ તું ઊંચકોને તુજ હાથ તેને
આ તૂજ શાંતિ-ગૃહ ફેરવો શાંત વેણે,
તે અબ્રહીન નલમાં મૂકજે જ પ્રીતે,
છાયા ન હોય જહિં રાતની કાઠ રીતે !† ૧૫

ને જેમ કાચ ફેપલેખનનો? બતાવે
જ્યાં તેજ ત્યાં તમ? અને તમ તેજભાવે,
રે તેમ આ જગતનો સહુ અંધકાર
ત્યાં દિવ્ય તેજ બનીને દોપશે અપાર !! ૧૬

આ ભૂમિ ને અમરભૂમિતણે સુન્નેગ
એ રીત હે મધુર સાંઝ ! કરાવો યોગ્ય,
ત્યાં મૂજને લઈ જજે તુજ રંગ રંગી,
હા આપણે બની જશું પ્રિય એકસંગી ! ૧૭

† જ્યાં આ દુનિયાની દુઃખલરી રાતની છાયા પાણ હોય નહિ !

૧. યાંત્રિક છબી. Photograph. ૨. અંધારું.

“ગરવી ગૂજરાત”

(ધ્વનિત)

ગરવી ગૂજરાત! અહા, મુજ જન્મભૂમિ!
વીર માત મીડી વિરલા નર કૈકતણી!
મુજ જન્મભૂમિ!-નિત્ય એ પ્રિય શબ્દધ્વનિ
મધુરા ભણુકાર કરે મુજ ઉર ધૂમી!

પ્રિય માત! રીઝું તુજ પાય સદાય ચૂંમી:—
મુજ જીવનસાર્યક હું રહું એજ ગણી;
શુભ હિન્દની વાડી! તુંમાં ભમો વેળ ધણી
મધુરાં ફુલડાં સંઘતો રહું રે ઝઝૂમી!

તુજ સુંદરતાનભમાં બહુ વાદળિયો
ચઢ્યો આવી પસાર થતી બહુ વાર દોડી,
પણ તૂજ પ્રતાપપ્રકાશ અખંડ વહ્યો,—

તુજ પુણ્યપ્રભાવ જ એ, મુજ માત મીડી!
શીત એ નલજાંચ નીચે, તુજ વાડી વિશે,
કંઈ ગાન કરે બની પક્ષી જ દિનનિશે!

સનાતન અંધાર

(રાગ મહાડ)*

અતિ ઊંડા પવિત્ર અંધાર ઓ !

ઊંડા શો તુજ પુકાર !

શુદ્ધ સ્વરૂપ સનાતન^૧ તહાઈ

કુલે બ્રહ્માંડમોઝાર,

સૃષ્ટિ બધી પાકી તહારા ઉદરમાં,

તુંમાં રૂપો સહુ સાર રે,

અતિ ઊંડા પવિત્ર અંધાર ! ૧

તહારી સાથે કંઈ લડતું જણાતું

એવું આ દુનિયાનું તેજ,

તે પણ તહારા ઉદરમહિં પાક્યું,—

તું વિલુ કાંઈ ન રેજ રે,

અતિ ઊંડા પવિત્ર અંધાર ! ૨

* મહારી જૂમાં તહારે આઢણે મેવાડો રે મલીર—એ ચાલ.

૧. સદાતું; હતું, છે અને હશે એવું.

પ્રાકાશનાં પડ ફેંક રચ્યો ધરે
તેમાં ફૂંકી નિજ તાન,—
મે સહુની પણ આગળ તું તુજ
ગાતો અખંડ જ ગાન રે,
અતિ ઊંડા પવિત્ર અંધાર ! ૩

ધર્ય, શશિ^૧ વર્ણો તારા ને પૃથ્વી,—
ગાન કરે એ સર્વ,
ના સ્વરો સહુ તુજ ભવ્ય ગાને
તજ દે ગર્વ રે,
નતિ ઊંડા પવિત્ર અંધાર ! ૪

નિજ માંદિલે રમાડતું
વિશાળ,
રહે તુજ અંતર —
તજ બાળ રે,
પ્ર પવિત્ર અંધાર ! ૫

મનેહું
હો સ્વાયં,

આશ્રય તેને તું તહારે દધને
 શીતળ કરી દે ત્યાંય રે,
 અતિ ઊંડા પવિત્ર અંધાર

તેજ બધું જગદ્વિથી છુપવે
 ઉચ્ચ વિશ્વેશનાં કામ ;
 વિશ્વ અલૌકિક તું જ બતાવે,†
 તહાંજ છે સત્ય ધામરે,
 અતિ ઊંડા પવિત્ર અંધાર

પૃથ્વી અપાર દુઃખોથી ભર
 પામર જનના શા
 પણુ તુજ ઉરમાં એ
 તો જ

વિશાળ,
 રહે તુજ અંતર
 તજ બાળ રે,
 પ્ર પવિત્ર અંધાર ! પ

મનેહું
 કે સ્થાય,

